

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het ideaalbeeld van de Nederlandse vrouw volgens verzuilde vrouwentijdschriften 1938-1943

Onstenk, Jet

Citation

Onstenk, J. (2025). *Het ideaalbeeld van de Nederlandse vrouw volgens verzuilde
vrouwentijdschriften 1938-1943*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis,
2023](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4257215>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Het ideaalbeeld van de Nederlandse vrouw volgens verzuiilde
vrouwentijdschriften (1938-1943)

Universiteit
Leiden

MA Eindwerkstuk Cities, Migration and Global Interdependence

Jet Onstenk

S2981211

Rapenburg 83C, 2311GK Leiden

06-52052677

s2981211@vuw.leidenuniv.nl

Begeleider: Bart van der Boom

Email begeleider: b.e.van.der.boom@hum.leidenuniv.nl

Tweede lezer: Evelien Walhout

Email tweede lezer: e.c.walhout@hum.leidenuniv.nl

Aantal ECTS: 20 punten

23 juni 2025

Woordenaantal: 17429 woorden

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Hoofdstuk 1 – Vrouwen en tijdschriften in verzuild Nederland (1930-1945)	13
Inleiding	13
1.1 De positie van de verzuilde vrouw in Nederland tussen 1930-1945	13
1.2 Het ideaalbeeld van de vrouw volgens het nationaalsocialisme	19
1.2.1 <i>De oprichting van de N.S.V.O en de Nationaalsocialistische Vrouw</i>	21
1.3 Het ontstaan en de ontwikkeling van het vrouwentijdschrift in Nederland	23
1.4 Rubrieken en lay-out van verzuilde vrouwentijdschriften	24
1.5 De moderne vrouw in het interbellum.....	25
Hoofdstuk 2 – Het ideaalbeeld van de vrouw in tijdschriften op basis van haar uiterlijk, relatie tot de man en mening over feminisme	29
Inleiding	29
2.1 Het uiterlijk van de verzuilde vrouw in tijdschriften	29
2.2 Man-vrouw verhoudingen in vrouwentijdschriften.....	32
2.3 Feminisme in vrouwentijdschriften.....	35
2.4 De moderne vrouw in vrouwentijdschriften.....	38
Hoofdstuk 3 – Het ideaalbeeld van de vrouw op basis van dagbestedingen	40
Inleiding	40
3.1 Beperking en verbod van arbeid voor de gehuwde vrouw	40
3.1.1 <i>Uiterst ‘vrouwelijke’, (on)betaalde beroepen</i>	41
3.1.2 <i>Algemene kijk op betaalde vrouwenarbeid</i>	43
3.2 Activiteiten buitenshuis	46
3.3 Het stimuleren van studeren of en het intellect.....	49

3.4 De mening over de huisvrouw	51
Conclusie	53
Bibliografie	57

Inleiding

Moeder-in-vasten-Loondienst¹

Ik ga naar school – ik trek de deur wel toe.

Het eerst ging Pa, toen – gauw – ging ook weer Moe.

't Was weer zoo 'n haast, ik kreeg niet eens een kusje,

Och, had ik maar een broertje en een zusje.

„Maar, dat is onzin”, zeggen ze allebei,

Nu heb je prachtig speelgoed – wees maar blij.

Straks kom ik thuis, - 't is me zoo droef te moe,

Dan weer naar school... ik trek de deur wel toe

Eenig kind

In bovenstaand rondeel, een gedicht bestaande uit acht regels, wordt het leven van een Nederlands gezin uit 1938 beschreven. Uit het gedicht kan worden afgeleid dat naast vader, ook moeder financieel bijdraagt aan het gezin door te werken. Het gezin heeft de gezinsuitbreiding beperkt tot één kind, aangezien het gedicht wordt afgesloten door het “eenig kind”. De ouders compenseren daarom hun afwezigheid en het gebrek aan een broertje of zusje door het kind te verwennen met speelgoed. Met dit gedicht wil de schrijfster aantonen dat het kind niet zozeer behoefte heeft aan dit speelgoed, maar juist verlangt naar moederlijke genegenheid en de nabijheid van een broertje of zusje. Daarnaast probeert de schrijfster medeleven voor het kind te wekken door: “ik kreeg niet eens een kusje” en “ik trek de deur wel toe”.² Op basis van de inhoud als de schrijfstijl kan geconcludeerd worden dat de schrijfster geen voorstander is van deze gezinsstructuur, waarin affectie ondergeschikt raakt aan economisch overwegingen. Dat dit gedicht met afkeuring werd geschreven en gepubliceerd in een rooms-katholiek vrouwentijdschrift, kan dan ook niet als verrassend worden beschouwd. Zo keerde deze religieus-ideologische stroming in deze tijdperiode sterk tegen arbeid van de gehuwde vrouw in Nederland.³ De katholieke zuil was geen voorstander van moderne opvattingen als het ging om man-vrouwverhoudingen, maar zagen juist het patriarchaat als beginsel van de samenleving.⁴ Het fundament van de samenleving was het gezin waarin de vrouw de taak als echtgenote, maar vooral als moeder op zich moest nemen.⁵

---

¹ ‘Sprokkelingen, Moeder-in-loondienst’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1938, 83.

² Ibidem.

³ J. de Bruijn, *Haar werk; vrouwenarbeid en arbeidssociologie in historisch en emancipatorisch perspectief* (Amsterdam 1989).

⁴ J. Bussemaker, *Betwiste zelfstandigheid: individualisering, sekse en verzorgingsstaat* (Amsterdam 1993).

⁵ Ibidem, 95.

Daarnaast is bovenstaand gedicht voortgekomen uit een politiek besluit van 1937, waarbij de katholieke minister Romme vrouwenarbeid per wet wilde verbieden: “naar natuurlijk bestel dient de man de kostwinner van het gezin te zijn en heeft de vrouw tot taak der verzorging van het gezin”.⁶ De schrijfster wilde het wetsvoorstel ondersteunen, en bestaande kritiek op zijn wetsvoorstel weren: “Wie het ernstige voorstel van minister Romme: om de gehuwde vrouw naar haar gezin terug te leiden, met gedichtjes en Limericken bestrijdt, moet verwachten, dat hij op dezelfde manier wordt beantwoord.”⁷

In bovenstaand gedicht wordt het leven van een katholieke vrouw geschetst in 1938 ter illustratie. Niet alleen het katholieke vrouwentijdschrift sprak zich uit over de rol van de vrouw. Andere verzuilde vrouwentijdschriften met elk een eigen tijdschrift, lieten zich ook uit over de positie van de vrouw in Nederland. In dit onderzoek wordt gekeken hoe verzuilde vrouwentijdschriften en het nationaalsocialistische vrouwentijdschrift dachten over de Nederlandse vrouw rond 1940.

Historici verschillen van mening over de rol van de verzuilde vrouw in deze periode. Wegens de groeiende belangstelling voor vrouwengeschiedenis sinds de Tweede Feministische Golf, nam de aandacht voor de rol van de verzuilde vrouw toe.⁸ Dit leidde ertoe dat rond de jaren negentig van de twintigste eeuw een historisch debat woedde over de vraag of de zuilen verschillend dachten over de vrouw, of dat het juist met elkaar eens waren.

Zo stelde Ulla Jansz in haar proefschrift uit 1990, dat de zuilen ongeveer hetzelfde dachten over de positie van de vrouw.⁹ Ondanks dat er veel verschil was in opvattingen tussen de zuilen, betekende dit niet dat de visie op de positie van de vrouw óók verzuild waren: “Wij merkten dat meningen over de vrouw dwars over alle gebruikte indelingen lopen.”¹⁰ Volgens Hans Blom zou dit beginsel voor de jaren ‘30 evengoed gelden.¹¹ Hij valt Jansz’ opvattingen bij; de verzuiling zou volgens hem geen splijtende werking hebben gehad op de positie van de vrouw in Nederland.¹² Zuilen waren het eens over de positie van de vrouw volgens Blom, de liberalen en socialisten beaamden de ideeën van de confessionelen. Blom concludeert dat juist dit autonome gedachtegoed, één van de succesfactoren was voor het voorspoedig verloop van de verzuiling.¹³

---

⁶ Ibidem.

⁷ ‘Sprokkelingen, Moeder-in-loondienst’ in: *Huwelijk en Huisgezin* (1938) 83.

⁸ Ibidem, 27.

⁹ U. Jansz, *Denken over sekse in de eerste feministische golf* (Amsterdam 1990).

¹⁰ Ibidem, 26.

¹¹ J.C.H. Blom, ‘Een harmonisch gezin en individuele ontplooiing. Enkele beschouwingen over veranderende opvattingen over de vrouw in Nederland sinds de jaren dertig’ *BGM* 108 (1993) 28-50.

¹² Ibidem, 33.

¹³ Ibidem.

Met zijn enigszins Marxistische inslag, is Siep Stuurman van bovenstaande uitgangspunten minder overtuigd.¹⁴ Hij stelt in 1983 dat er daadwerkelijk verschillen bestonden in de zuilen omtrent de positie van de vrouw in Nederland.¹⁵ Hierin zouden confessionelen een eigen ideologie erop na houden en socialisten en liberalen pasten enkel elementen hiervan toe.¹⁶ Daarnaast namen ze een ander standpunt in als het ging over de emancipatie van de vrouw, de erkenning van de vrouwelijke volwaardigheid en de omvang en kwaliteit van het gezin of de regulering van seksualiteit.¹⁷ Volgens Blom hadden overkoepelende ideeën een pacifistische werking op het verzuilde bestaan. Stuurman geeft juist aan dat deze verschillende standpunten tot een “ongemakkelijke, maar vreedzame co-existentie” leidden.¹⁸ Ondanks dat bovenstaande kwesties net voor de onderzoeksperiode vallen, zal de stand van zaken niet veel veranderd zijn in de decennia die hierop volgde. Zo werden patriarchale verhoudingen in de periode 1920-1950 juist meer aangescherpt.¹⁹ Jet Bussemaker valt Stuurman bij. Volgens beiden zou er een tweedeling bestaan tussen de zuilen als het gaat om de positie van de vrouw: de confessionelen enerzijds, de liberalen, socialisten anderzijds.²⁰ Waar de confessionelen een voorkeur hadden voor het patriërchaat, waren de liberalen en socialisten gematigder in hun opvattingen. Zaken als arbeid van de gehuwde vrouw, het belang van het individu of gelijkstelling van man en vrouw werden met meer nuance behandeld.²¹ Overigens waren protestanten gematigder in hun opvattingen dan katholieken. Zo zouden zij in kwesties als arbeid van de gehuwde vrouw of andere moderne ontwikkelingen minder strikt zijn dan hun geloofsgenoten.²² Deels is Bussemaker het eens met Blom en Jansz, waarin ze stelt dat de confessionelen hun draagvlak vergrootten in hun opvattingen over de positie van de vrouw. Dit kwam volgens Bussemaker echter alleen niet doordat de socialisten en liberalen deze ideeën zozeer beaamden, maar juist door confessionele overmacht op politiek en cultureel gebied.²³ Wegens deze dominantie raakten de liberale en socialistische standpunten onderbelicht, hoewel zij er anders over dachten.²⁴ Bussemaker ondersteunt Stuurman in de opvatting dat er daarom eerder sprake was van een

---

¹⁴ S. Stuurman, *Verzuiling, Kapitalisme en Patriërchaat* (Nijmegen 1983).

¹⁵ Ibidem, 82.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, 242.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, 333.

²⁰ Bussemaker, *Betwiste zelfstandigheid*, 96.

²¹ Ibidem, 95.

²² H. van der Streek, P. ten Napel, K. van Kersbergen, e.a., *Geloven in macht: De christen-democratie in Nederland* (Amsterdam 1993).

²³ Bussemaker, *Betwiste zelfstandigheid*, 96.

²⁴ Ibidem.

“ongemakkelijke vreedzame co-existentie” tussen de zuilen.²⁵ Op basis van bovenstaand historisch debat, heeft dit onderzoek als doel om inzicht te geven welke opvattingen het meest overeenkomen met de geanalyseerde vrouwentijdschriften. Deze uitkomst zal in de conclusie worden toegelicht.

Vanaf 1880 bevond Nederland zich in een uitzonderlijke positie tot ongeveer 1960. In deze periode van verzuiling leefden verschillende bevolkingsgroepen standvastig van elkaar gescheiden maar streefden gezamenlijk naar een harmonieuze samenleving.²⁶ Vier zuilen konden van elkaar worden onderscheiden: de rooms-katholieke zuil, de protestants-christelijke zuil, de socialistische beweging en de liberaal-vrijzinnige sfeer.²⁷ De gemiddelde Nederlander leefde dan ook naar de standaarden die behoorden tot een specifieke zuil. Er werd gestemd op de zuil-gerichte politieke partij, geluisterd naar de radio die paste bij de zuil, en er werd binnen de zuil getrouwd. Erik Hans Bax typeerde de Nederlandse verzuiling als een maatschappelijk subsysteem, waarin politieke macht, sociale organisatie en individueel gedrag samenkwamen op basis van een gedeelde ideologie.²⁸ Deze ideologie vormde de kern van de sociale identiteit van de leden en stuurde hun handelen binnen een veld van samenwerking en concurrentie met andere groepen.²⁹ Wat de sociaaleconomische positie van de vrouw was in de onderzochte periode, zal later uitgebreid aan bod komen.

In dit onderzoek is er sprake van een tweeledige historiografie. Enerzijds is aanvullende literatuur gebruikt om de vrouw ten tijde van de verzuiling beter te begrijpen. Anderzijds zijn publicaties die zich focussen op de geschiedenis van vrouwentijdschriften van belang. Zo is de bestaande literatuur over vrouwentijdschriften uit Nederland vergeleken met Groot-Brittannië, om de inhoud en algemene tendens van vrouwentijdschriften in deze periode beter te begrijpen.

Om te beginnen met publicaties die zijn gewijd aan de verzuiling. Zo biedt het werk van eerdergenoemde Erik Hans Bax waardevolle informatie als het gaat om de verzuiling in Nederland. In zijn werk *Modernization an Cleavage in Dutch Society* uit 1988, baseert Bax zijn onderzoeksresultaten op kwantitatief onderzoek.³⁰ Met name in het vijfde hoofdstuk behandelt hij de verzuiling in de twintigste eeuw op basis van verschillende

---

²⁵ Ibidem.

²⁶ P. van Dam, ‘Voorbij verzuiling en ontzuiling als kader in religiegeschiedenis’ in: *Achter de zuilen: op zoek naar religie in naoorlogs Nederland* (2014) 31-53.

²⁷ Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriërchaat*, 80.

²⁸ E.H. Bax, *Modernization and cleavage in Dutch society; a study of long term economic and social change* (Groningen 1988).

²⁹ Ibidem, 138.

³⁰ Bax, *Modernization and cleavage in Dutch society*.

sociaaleconomische aspecten. Ondanks dat het onderzoek niet direct focust op de rol van de vrouw, geeft Bax wel waardevolle theorieën om de verzuiling beter te begrijpen.³¹

Om de sociaaleconomische positie van de Nederlandse vrouw beter te begrijpen, is gebruik gemaakt van *Vrouwen; leven en werk in de twintigste eeuw*, geschreven voor Hettie Pott-Buter en Kea Tijdens uit 1998.³² Pott-Buter, Tijdens en ander auteurs behandelen op basis van verschillende aspecten het leven van de Nederlandse vrouw tijdens deze eeuw. Ondanks dat de nadruk in verschillende hoofdstukken ligt op (betaalde)arbeid, geeft het wel een duidelijk inzicht over hoe de vrouw haar leven indeelde.³³ Daarnaast gaan de publicaties voornamelijk in op de rol van de algemene Nederlandse vrouw. Onderlinge verschillen in het leven van de vrouw tussen de zuilen worden buiten beschouwing gelaten.

Onderzoek naar vrouwentijdschriften in Groot-Brittannië is onder andere gedaan door Cynthia White. Zij schreef *Women's Magazines 1693-1968* in 1968.³⁴ Ondanks het ruime tijdsbestek, wijdt White een groot deel van haar boek aan de periode van het onderzoek. Hierin betoogt White dat er verschillende sociaalmaatschappelijke veranderingen sterke invloed hebben gehad op de inhoud van Britse vrouwentijdschriften.³⁵ Zo stelt ze onder andere dat mannen die uit de Eerste Wereldoorlog terugkwamen behoefte hadden aan rust. Hierdoor plaatsten vrouwentijdschriften in Groot-Brittannië meer rubrieken over huiselijkheid. Het gevolg hiervan was volgens White, dat Britse vrouwen minder gestimuleerd werden om buitenhuiselijke activiteiten te ondernemen.³⁶ De publicatie levert een waardevolle bijdrage, aangezien aan de hand van de Britse casus kan worden achterhaald of deze overeenkomt met de Nederlandse.³⁷

Eerder onderzoek naar vrouwelijke lezers in Nederland is al uitgevoerd door Carli Schuit en Joan Hemels in *Recepten en Rolpatronen; Nederlandse kranten en hun vrouwelijke lezers in 1888-1988*, uitgegeven in 1988.³⁸ De auteurs beschrijven de ontwikkelingen van de Nederlandse krant in het tijdsbestek van een eeuw. Zo waren zij van mening dat deze kranten naarmate van tijd steeds meer vrouwenrubrieken publiceerden. Volgens hen bevatte kranten rondom de periode van dit onderzoek veel vrouwenrubrieken. Schuit en Hemels beweren dat deze vrouwenpagina's tussen 1930-1940 enkel huishouding en de verzorging van het gezin

---

³¹ Ibidem, 139.

³² H. Pott-Buter, K. Tijdens, e.a., *Vrouwen; leven en werk in de twintigste eeuw* (Amsterdam 1998).

³³ Ibidem.

³⁴ C. L. White, *Women's magazines 1693-1968* (London 1970).

³⁵ Ibidem, 93.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

³⁸ C. Schuit, J. Hemels, *Recepten en Rolpatronen; Nederlandse kranten en hun vrouwelijke lezers 1888-1988* (Utrecht 1988).

besproken, of ze nu een bepaalde richting vertegenwoordigden of niet. De inhoud van de vrouwenrubrieken in kranten verschilde dus niet per zuil.³⁹ Overigens letten de auteurs niet specifiek op het ideaalbeeld van de vrouw. Wegens het overeenkomstige primaire bronmateriaal, leent het boek zich als een waardevolle vergelijkbare casus.

Ten slotte is ook literatuur geraadpleegd om het ideaalbeeld van de Nederlandse vrouw volgens nationaalsocialistische normen beter te begrijpen. Hierdoor is gebruik gemaakt van *Voor Volk en Vaderland; vrouwen in de NSB 1931-1948* geschreven door Zonneke Matthée.⁴⁰ In haar boek uit 2007 bespreekt ze de verschillende aspecten van de N.S.V.O, de vrouwen tak van de nationaalsocialistische beweging in Nederland. Zo behandelt ze de motieven van vrouwen om bij de beweging aan te sluiten, maar analyseert ze ook het tijdschrift dat binnen dit onderzoek valt. Ondanks dat Mathée zich niet direct focust op het ideaalbeeld van de vrouw in haar tijdschriftanalyse, biedt het wel een waardevolle ondersteuning in het begrijpen van het nationaalsocialisme.⁴¹

Dit onderzoek analyseert Nederlandse vrouwentijdschriften van vijf verschillende ideologische stromingen in de periode 1938-1943. Er worden vrouwentijdschriften van socialisten, liberalen, rooms-katholieken en protestanten geanalyseerd. Daarnaast breidt het onderzoek zich uit, omdat deze vier worden vergeleken met het nationaalsocialistische tijdschrift dat namens de vrouwen tak van deze beweging werd uitgegeven. De term 'vrouwentijdschrift' wordt in plaats van 'damesblad' gehanteerd, omdat die toen gebruikelijk was.⁴² Om een zo gedetailleerd mogelijk beeld te schetsen van het ideaalbeeld van de vrouw, is het onderzoek tussen 1939-1943 afgebakend. Deze tijdsperiode is gekozen wegens de relevantie van het nationaalsocialistische tijdschrift ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. In 1943 bracht dit blad zijn laatste editie uit. De bestaande historiografie wordt getoetst aan de hand van deze geraadpleegde primaire bronnen.

Wat dit onderzoek relevant maakt, is dat het op basis van vijf ideologische vrouwentijdschriften kijkt naar het ideaalbeeld van de vrouw tussen 1938-1943. Het onderscheidt zich vanwege de combinatie van een tijdschriftanalyse en het vrouwelijk verzuilde ideaalbeeld. Daarnaast is het vergelijken met een nationaalsocialistisch tijdschrift tot op heden niet gedaan. Zoals eerder benoemt, bestaan er meerdere publicaties over de verzuiling en welke positie de vrouw hierin innam. Lotte Jensen heeft onderzoek gedaan naar

---

³⁹ Ibidem, 107.

⁴⁰ Z. Matthée, *Voor volk en Vaderland; vrouwen in de NSB 1931-1948* (Amsterdam 2007).

⁴¹ Ibidem, 169.

⁴² M. Hülsken, 'Fascinerend en veelzijdig: het vrouwentijdschrift als bron. Een (lei)draad voor de beginnende onderzoeker' *Persmuseum* (2005) 1-10.

de geschiedenis van Nederlandse tijdschriften.⁴³ Zo heeft zij in haar proefschrift onderzoek gedaan naar het ontstaan en ontwikkeling van vrouwelijke tijdschriften, al valt de twintigste eeuw buiten dit onderzoek.⁴⁴ Daarnaast blijft de historiografie van Nederlandse vrouwentijdschriften in deze periode erg beperkt in vergelijking met Groot-Brittannië. De keuze is daarom gemaakt om de Britse casus mee te nemen in het onderzoek, met de motivatie een beter beeld te krijgen van het Nederlandse vrouwentijdschrift. Tot op heden is door Jensen of anderen, geen onderzoek gedaan naar Nederlandse vrouwentijdschriften rond 1940 in combinatie met de verzuilde opinie over de positie van de vrouw.

Het vrouwelijk ideaalbeeld is geanalyseerd op basis van een kwalitatieve onderzoeksstrategie. De inhoud van de tijdschriften is geselecteerd, welke zijn weergegeven in citaten. Alle citaten die relevant zijn voor het ideaalbeeld van de vrouw zijn geselecteerd binnen de context van het onderzoek. Op basis van de bestaande historiografie zijn diverse categorieën toegepast om een zo breed mogelijk beeld van de vrouw te schetsen. Hieruit zal blijken in hoeverre er sprake was van onderlinge verschillen, nadat de categorieën per zuil met elkaar zijn vergeleken. Er is er gekeken naar: het gewenste gedrag van de vrouw en of de vrouw intellectueel werd uitgedaagd, de mogelijkheid en stimulatie tot buitenhuisactiviteiten of (betaalde)arbeid/studie, het gewenste uiterlijk, in welke mate de zuil vrouwelijke moderne opvattingen eropna hield en op welke manier het blad sprak over feminisme of emancipatie. Verschillende categorieën worden samengevoegd in een hoofdstuk. Aangezien er bij sommige categorieën geen overkoepelend thema te vinden is, zijn deze samengevoegd in één hoofdstuk. In zijn totaliteit zijn er 146 tijdschriften gelezen en geanalyseerd, waarbij citaten per categorie en zuil zijn verwerkt in een Excel bestand. Per zuil is één tijdschrift gekozen, die fysiek dan wel digitaal in te zien zijn. De geanalyseerde tijdschriften zijn: *Eva: de Hollandsche Lelie; het gemoderniseerde blad voor de gedistingeerde vrouw*, *de Proletarische Vrouw*, *de Christenvrouw*, *Huwelijk en Huisgezin; tijdschrift voor vaders en moeders* en *de Nationaalsocialistische Vrouw*. Vanaf het tweede hoofdstuk zal het tijdschrift *Eva; de Hollandsche Lelie* worden afgekort tot *Eva*. Daarnaast is bij het annoteren van de tijdschriften de naam van de auteur buiten beschouwing gelaten, aangezien bij het merendeel van de artikelen geen auteursnaam werd vermeld. Het aantal pagina's, de beschikbaarheid en frequentie van uitgave van de edities zijn variërend per blad. De keuze is gemaakt om de edities te selecteren die het dichtst bij de oorlogsjaren liggen, om het nationaalsocialistische

---

⁴³ L.E. Jensen, 'Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt', *Vrouwentijdschriften en journalistes in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw* (Amsterdam 2001).

⁴⁴ Ibidem.

blad zo relevant mogelijk te houden. De bladen *Huwelijk en Huisgezin*, *de Proletarische Vrouw* en *de Christenvrouw* zijn online beschikbaar via 'Delpher', *de Nationaalsocialistische Vrouw* is digitaal beschikbaar via de onlinegeheugenbank 'het Geheugen'. Van de liberale titel *Eva: de Hollandsche Lelie* zijn uitsluitend de edities uit de oorlogsjaren fysiek te raadplegen in het vrouwenarchief Atria te Amsterdam. Edities van het blad die buiten de tijdsafbakening van het onderzoek vallen, is online inzage mogelijk.

Op basis van de bestaande literatuur en geanalyseerde primaire bronnen, is een hoofdvraag geformuleerd die beantwoord wordt in de conclusie van het onderzoek. Deze luidt: *Hoe weerspiegelden vijf verzuilde ideologische vrouwentijdschriften het ideaalbeeld van de Nederlandse vrouw in de periode 1938-1943?* De hoofdvraag roept verschillende deelvragen op; wat waren de kernwaarden van deze ideologische stromingen als het aankomt op het beeld van de vrouw? Hoe werd de Nederlandse vrouw gerepresenteerd in deze vrouwentijdschriften? Op welke thema's is het ideaalbeeld van de vrouw gebaseerd?

Het voordeel van het gebruik van tijdschriften in dit historisch onderzoek is de toegankelijkheid wegens de vele edities die bewaard zijn gebleven. Daarnaast geven ze een specifieke inzage van het leven van een vrouw uit die tijdsperiode zoals het dagelijks leven, consumptie en sociale verwachtingen. Tot slot is het voordeel van tijdschriften in dit historisch onderzoek, dat ze meer dan eens een normatief karakter bevatten. Dit vergemakkelijkt het onderzoek omdat ze vaak niet objectief of neutraal in hun schrijfstijl zijn. Hierdoor bevatten de tijdschriften een duidelijke opinie over de rol van de vrouw.

Hoewel het subjectieve karakter een voordeel kan zijn, kleeft ook een nadeel aan het gebruik van tijdschriften. Of, en in welke mate de lezeressen het eens waren met de inhoud blijft namelijk moeilijk te achterhalen. Ook de gekozen periode had een nadelig effect op het onderzoek. Tijdens de Tweede Wereldoorlog nam de kwaliteit van de bladen af door papiertekort en was er minder budget voor (gekleurde) foto's of pagina's. Ook was er sprake van censuur door de Duitse bezetter, waardoor vrouwentijdschriften genoodzaakt waren hun publicatie stop te zetten. Na de oorlog konden ze hun tijdschriften weer uitgeven. Dit gold overigens niet voor *de Nationaalsocialistische vrouw*, waarbij de luxe en uitstraling van het tijdschrift naarmate de oorlog vorderde alleen maar toenam.

Het onderzoek is verdeeld in drie verschillende hoofdstukken, die elk een deelvraag bevat en in het desbetreffende hoofdstuk zal worden beantwoord. Het eerste hoofdstuk dient als contexthoofdstuk, waarbij op basis van literatuur wordt gekeken naar de historische achtergrond van Nederlandse en Britse vrouwentijdschriften en de positie van de vrouw in de verzuiling in de twintigste eeuw. Het tweede hoofdstuk richt zich op resultaten van het

primaire onderzoek, waarin uiteenlopende categorieën zonder overkoepelend thema worden besproken. Het derde hoofdstuk gaat in op de dagbestedingen van de Nederlands verzuilde vrouw volgens vrouwentijdschriften.

Hoofdstuk 1 – Vrouwen en tijdschriften in verzuild Nederland (1930-1945)

Inleiding

Voordat het ideaalbeeld van de Nederlandse vrouw op basis van vijf ideologische tijdschriften kan worden onderzocht, is historische context noodzakelijk. Dit hoofdstuk gaat in op de achtergrond van de verzuiling en de rol van de vrouw daarin. Daarnaast wordt aandacht besteed aan de historiografie van Nederlandse tijdschriften en de debatten die hierover worden gevoerd. Op basis van secundaire literatuur, beantwoordt dit hoofdstuk de volgende vraag: *Wat leert de historische context ons over de positie van de vrouw binnen de verzuiling en over vrouwentijdschriften in Nederland en Groot-Brittannië?*

1.1 De positie van de verzuilde vrouw in Nederland tussen 1930-1945

Vanaf 1930 tot aan 1960, zou de verzuiling in zijn hoogtij verkeren.⁴⁵ In deze periode waarbij de Nederlanders steeds meer van elkaar gescheiden leefden, ontstonden vraagstukken over hoe deze ontwikkeling genoemd moest worden. Daarom ontstond in deze periode nieuwe terminologie om de zuilen overzichtelijk van elkaar gescheiden te houden. De term ‘zuil’ deed officieel zijn intrede in 1935 binnen het ambtelijk jargon. Deze term gaf de overheid structuur om publieke middelen op georganiseerde wijze te verdelen over maatschappelijke instellingen.⁴⁶ Tegelijkertijd ontstonden rond dit jaar meer instanties, politieke partijen, kranten, omroepen en vormen van onderwijs die een specifieke zuil vertegenwoordigden. De gemiddelde Nederlander leefde veilig en geborgen naar de overtuiging die hoofde bij hun eigen zuil. De oorlog verstoortte deze veilige verdeeldheid; de Nederlanders voelden zich verbonden door het collectieve anti-Duitse gedachtegoed. Na de oorlog zouden de Nederlanders met hetzelfde gemak weer terugvallen in hun eigen zuilen. Tot aan 1960 maakten de confessionelen deel uit van de grootste zuil; meer dan 50% van de bevolking was protestants of katholiek.⁴⁷ De arbeidersklasse representeerde voornamelijk de sociale zuil, die met 25% aanwezig was in de Nederlandse samenleving.⁴⁸ De liberalen waren het minst vertegenwoordigd, ten tijde van het interbellum daalde de omvang van hun zuil van

---

⁴⁵ H. Daalder, ‘Moderne politieke wetenschap en het nut van de geschiedenis’ *BMGN* 90:2 (1974) 1-19.

⁴⁶ van Dam, ‘Voorbij verzuiling en ontzuiling als kader in de religiegeschiedenis’, 3.

⁴⁷ Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriërchaat*, 60.

⁴⁸ *Ibidem*.

15 naar 10%. Desondanks werden ze wel als sterk beschouwd wegens het grote aantal liberale intellectuelen.⁴⁹

Zoals eerder aangegeven, ontstond er een discussie over welke positie de vrouw innam in verzuild Nederland. Zo zouden de patriarchale verhoudingen zouden tussen 1920-1950 worden aangescherpt; gezinnen konden in deze periode als ‘harmonieus’ en ‘burgerlijk’ worden bestempeld volgens Blom.⁵⁰ Ongeacht de zuil, was het hoofddoel van de vrouw om haar rol als huisvrouw en moeder te vervullen. De rolverdeling waarbij man het hoofd van het gezin was en de vrouw een ondergeschikte rol aannam werd door elke klasse of ideologie nageleefd volgens hem. Meisjes werden met dit ideaal opgevoed, de opleiding als latere goede huisvrouw- en moeder stond centraal. Als het ging om zelfontplooiing van de vrouw, was deze enkel gerelateerd aan huiselijke sferen.⁵¹ Zo werd bijvoorbeeld de komst van elektrische huishoudelijke apparaten geprezen. Tijd werd efficiënter ingedeeld in het huishouden, waardoor er meer tijd over was voor de vrouw om haar rol als ‘verzorgster’ of ‘opvoedster’ te vervullen.⁵² De toename van aandacht en tijd voor het gezin werd gezien als zelfontplooiing, maar dat stond dus niet gelijk aan persoonlijke ontwikkeling.⁵³ Ook buitenhuiselijke activiteiten werden nauwelijks gestimuleerd. Het was voor een vrouw bijvoorbeeld niet nodig om aan een sport te doen; huishoudelijk werk was al een sport op zich.⁵⁴

Het leven van de algemene Nederlandse vrouw, ongeacht zuil, kwam tussen 1920-1950 vrij overeen. Als van het meisje niet verwacht werd thuis verder te werken, kon zij eventueel een vervolgopleiding volgen in het huishoudonderwijs.⁵⁵ Minder meisjes dan jongens vervolgden hun opleiding; de meisjes die verder mochten leren kozen voor lichter geldende opleidingen. Dit vanuit de overweging dat meisjes snel trouwden, en zwaardere opleidingen als ‘onvrouwelijk’ werden gezien.⁵⁶ Met kennis, met name over het huishouden, betrad het ongehuwde meisje de arbeidsmarkt. Vaak waren dit banen in de huishouding, in het onderwijs, industrie of handel.⁵⁷ Ook meisjes die geen opleiding hadden genoten betraden de arbeidsmarkt; bijna 632.000 meisjes boven de 14 jaar waren werkzaam in een beroep.⁵⁸ Zodra het meisje in het huwelijksbootjes stapte, werd de arbeidsmarkt weer verlaten: enkel 6% van

---

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Blom, ‘Een harmonisch gezin’, 30.

⁵¹ Ibidem, 33.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ A. Bloemendaal, ‘De vrouw in sport: een rumoerige geschiedenis’ *de Sportwereld* (2011) 1-5.

⁵⁵ Pott-Buter, Tijdens, e.a., *Vrouwen*, 134.

⁵⁶ A. Ribberink, ‘Afscheid van een truttigheidsimago; vrouwengeschiedenis in de jaren vijftig’ *Groniek Historisch Tijdschrift* 106 (1989) 1-16.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat*, 231.

de gehuwde vrouwen verrichtte beroepsarbeid in 1930.⁵⁹ Dit zou in de opvolgende jaren niet veel veranderen; dit lage percentage is ook te wijten aan de economische crisis van 1929. Ondanks vele ontslagen werd het niet geaccepteerd dat vrouwen de banen van ontslagen mannen zouden innemen en al helemaal niet door een vrouw die getrouwd was.⁶⁰

Blom is van mening dat bovenstaand geschetst leven gold voor het grotendeel van de Nederlandse vrouwelijke bevolking. Het leven van verzuilde vrouwen liep dus amper uiteen. Andere historici het oneens met Blom, zij betogen dat er wel onderlinge verschillen bestonden. Op basis van verschillende aspecten onderscheidde Bussemaker, Jeanne de Bruijn en Hillie van der Streek de verzuilde vrouw als volgt.

Zoals eerder aangegeven, behoorde het grootste deel van de Nederlandse samenleving tot de confessionele zuil. De katholieken maakten deel uit van deze groep, die sterk georganiseerd waren binnen hun eigen zuil. Zo beschikten ze over eigen scholen, kranten, vakbonden en sportverenigingen, waarbij katholieken geacht werden zich uitsluitend binnen deze katholieke organisaties te bewegen.⁶¹ Door de sterke interne cohesie in de zuil werden ideeën en instellingen van andere zuilen bewust buitengesloten; zo werd interreligieus huwelijk bijvoorbeeld ontmoedigd.⁶² Binnen de zuil lag in de gemeenschap de focus op het geloof, gehoorzaamheid aan de kerk en sociale harmonie. Ten slotte werd het gezin als het fundament van de samenleving gezien, waarin een groot gezinsideaal werd nagestreefd op basis van strikte hiërarchische rolverdelingen. De katholieke vrouw vervulde een belangrijke rol in het gezin, waar de zuil een uitgesproken mening over had. Dit is onder andere terug te vinden in het partijprogramma van de RKSP, waar vier verwachtingen van de vrouw werden beschreven.⁶³ Ten eerste was echtscheiding, geboorteregeling en buitenechtelijke relaties per wet verboden. Dit werd nog eens versterkt in 1931, toen Paus Pius XI zich uitsprak over het toenemende zedenbederf onder de gelovigen.⁶⁴ Hij vond dat er meer aandacht moest worden besteed aan misstanden als de ‘valsche emancipatie van de vrouw’, huwelijksmisbruik, overspel of abortus.⁶⁵ Ten tweede moesten gehuwde vrouwen geweerd worden van de arbeidsmarkt en moest de positie als huisvrouw worden beschermd. De man diende namelijk als kostwinner, een echtpaar mocht zich niet instellen op een dubbel inkomen. Ongehuwde

---

⁵⁹ Pott-Buter, Tijdens, e.a., *Vrouwen*, 167.

⁶⁰ Ibidem, 165.

⁶¹ E. Sengers, ‘Because we are Catholic, we are modern’; the adaption of Dutch Catholicism to modern Dutch society 1920-1960’ *Bijdragen, International Journal in Philosophy and Theology* 67:1 (2006) 34-41.

⁶² Ibidem, 27.

⁶³ de Bruijn, *Haar werk*, 120.

⁶⁴ R. C. Bastiaanse, *De katholieke huwelijksleer. Geschiedenis van een rooms moraliseringsoffensief in Nederland 1880-1965* (Utrecht 2022).

⁶⁵ Ibidem, 233.

vrouwen hadden daarentegen met uitzondering wel recht om betaalde arbeid te verrichten.⁶⁶ Ten derde mocht de overheid zich bemoeien met het gezinsleven om deze te bevorderen, door bijvoorbeeld grotere huizen voor de grote katholieke gezinnen te bouwen. Ten slotte werden activiteiten buitenshuis beperkt tot vrijwilligerswerk enkel in het onderwijs of verpleging.⁶⁷ Katholieke vrouwen mochten alleen in deze sector vrijwilligerswerk uitvoeren, omdat ze dan nog beroep konden doen op het ‘geestelijk moederschap’.⁶⁸ De vrouw was onderworpen aan haar man, wat ook te zien was aan het uiterlijk. Katholieke vrouwen werden geacht zich sober te kleden, geen make up te dragen en het haar lang te laten groeien volgens de Bijbel. Onder andere wegens het ideaal van onderwerping aan de man, waren de katholieken fel tegen op het feministisch gedachtegoed.⁶⁹

In tegenstelling tot de katholieken, was er onder de liberalen sprake van een zwakkere zuilvorming. Dit is te verklaren door het feit dat ze het hele idee van zuilen juist afwezen, een nationale eenheid zou sterker zijn volgens hen.⁷⁰ Daarom was de zuil minder sterk georganiseerd; en bestonden minder zuilgerichte organisaties of instanties.⁷¹ De achterban was klein en bestond voornamelijk uit stedelijke elites of hoogopgeleiden. Zij streefden naar persoonlijke vrijheid, individuele keuzes en een beperkte staatsbemoedening.⁷² Het geloof speelde een ondergeschikte rol, liberalen vonden dat het publieke domein neutraal diende te zijn. In tegenstelling tot de katholieken, waren de liberalen spaarzaam in hun mening over de positie van de vrouw. Wel is op basis van het partijprogramma te achterhalen dat liberalen meer open stonden voor emancipatie. Zo waren feministen uit deze tijd van mening dat liberale vrouwen meer vrijheden en gelijkheden kenden in vergelijking met de andere zuilen.⁷³ In het algemeen verkiezingsprogramma van de Liberale Staatspartij uit 1933 staat namelijk dat ze voorstander zijn van “volledige staatsrechtelijke, burgerrechtelijke en economische gelijkstelling van man en vrouw.”⁷⁴ Tot uitoefening van het burgerschap mochten vrouwen net zo goed als mannen recht en de vrijheid hebben tot denken, spreken en vergaderen.⁷⁵ Ondanks dat er op economisch en civielrechtelijk vlak gelijkheid moest bestaan

---

⁶⁶ de Bruijn, *Haar werk*, 120.

⁶⁷ van der Streek, van Kersbergen, e.a., *Geloven in macht*, 190.

⁶⁸ Bussemaker, *Betwiste zelfstandigheid*, 94.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ H. Spoormans, *Met uitsluiting van voorregt; Het ontstaan van de liberale democratie in Nederland* (Amsterdam 1988).

⁷¹ Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriërchaat*, 60.

⁷² Spoormans, *Met uitsluiting van voorregt*, 137.

⁷³ Jansz, *Denken over sekse in de eerste feministische golf*, 46.

⁷⁴ De liberale staatspartij ‘de vrijheidsbond’, *beginselfverklaring algemeen program verkiezingsprogram oproep aan de kiezers* (Den Haag 1933).

⁷⁵ Ibidem, 2.

tussen man en vrouw, was Samuel van Houten wel van mening dat er natuurlijke verschillen bestonden.⁷⁶ Het moederschap werd net zo goed verwacht van de liberale vrouw. Vrouwen mochten wel betaalde arbeid verrichten, mits dat een te zware belasting zou zijn voor de vrouw.⁷⁷ De keuze voor een dubbele belasting van werk en gezin mocht daarom door de vrouw zelf beslist worden.

Zoals eerder genoemd, maakte het merendeel van de Nederlandse bevolking deel uit van de confessionele gemeenschap, waarbinnen ook de protestantse zuil viel. Zij gingen uit van 'soevereiniteit in eigen kring', wat betekende dat er zelfstandige protestantse instituties werden georganiseerd.⁷⁸ Dit leidde tot de oprichting van protestantse scholen, vakbonden en politieke partijen. Binnen de zuil leefden de protestanten behouden, de drie belangrijkste uitgangspunten waren soberheid, gezinswaarden en het kerkelijke leven.⁷⁹ Over de positie van de vrouw kwamen de opvattingen van de protestanten overeen met die van de katholieken. Beiden stelden dat vrouwen 'van nature' een taak hadden in het gezin die haar door God was gegeven.⁸⁰ Haar huishoudelijke taken zouden de 'waardigheid van de vrouw' waarborgen, en van nature bijdragen aan de opvoeding van de kinderen en het geluk van het gezin.⁸¹ De roeping van de vrouw was moeder worden, en dienden zelf de kinderen op te voeden.⁸² Daarentegen werd eerder gesteld dat de protestanten iets genuanceerder waren in hun opvattingen. Zo waren protestanten niet geheel antifeministisch; het werd geaccepteerd zolang het niet in strijd was met het belang van het gezin.⁸³

Ook uit het partijprogramma van de CHU is gebleken dat de partij genuanceerder was in hun opvattingen dan de RKSP als het gaat om de rol van de vrouw. Katholieken werden op de gehele arbeidsmarkt geweerd. Bij protestanten lag dit iets anders; zij mochten voornamelijk niet werken in de politiek, wetenschap of binnen kerkelijke functies.⁸⁴ In plaats van overheidsbemoeienis over buitenechtelijke relaties of geboorteregeling, moesten man en vrouw dit onderling oplossen. Daarnaast vond de partij wel dat vrouwen onbetaald werk mochten verrichten in het onderwijs, opvoeding, verpleging of binnen de sociale sector.⁸⁵

---

⁷⁶ Bussemaker, *Betwiste zelfstandigheid*, 94.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ van der Streek, van Kersbergen, e.a., *Geloven in macht*, 188.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem, 192.

⁸¹ Ibidem, 188.

⁸² Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriërchaat*, 233.

⁸³ Bussemaker, *Betwiste zelfstandigheid*, 94.

⁸⁴ van der Streek, van Kersbergen, e.a., *Geloven in macht*, 188.

⁸⁵ Ibidem.

Het socialisme was een ideologie die was gebaseerd op gelijkheid en emancipatie van de arbeidersklasse. De nadruk lag in de zuil op het collectief; individueel eigenbelang zou juist leiden tot ongelijkheid en klassenverschillen.⁸⁶ Daarnaast bestond er een lichte afkeer tegen geloofsovertuiging, aangezien dat volgens de SDAP enkel tot onderdrukking had gezorgd.⁸⁷

Deze uitgangspunten leidden tot de oprichting van vakbonden, politieke partijen en socialistische organisaties, die in het interbellum zich verder uitbreidden. Het strijdlustige karakter nam iets af in deze periode, met name omdat doelen als sociale wetgeving of stemrecht reeds waren behaald.⁸⁸ Als het aankwam op de rol van de vrouw, hadden de socialisten geen duidelijke mening over fundamentele verschillen tussen man en vrouw. Ze waren voorstander van het feminisme, al streefden ze eerder naar gelijkheid tussen man en vrouw dan vrouwen onderling.⁸⁹ Aan het eind van de negentiende eeuw werd er veel aandacht besteed aan de gelijkstelling tussen man en vrouw, waarbij bijvoorbeeld werd gepleit voor economische zelfstandigheid van de vrouw.⁹⁰ In het interbellum nam deze aandacht af en werd er voornamelijk gesproken over de juridische en economische gelijkheid binnen het huwelijk.⁹¹ Met deze emancipatorische motivatie werd onder andere de SDVC, de Sociaaldemocratische Vrouwenclub opgericht die protesteerde tegen de conservatieve opvatting over de positie van de vrouw.⁹² Zo was de club ten tijde van het interbellum actief en invloedrijk, en streefden ze ernaar vrouwen politiek bewust en maatschappelijk actief te maken. Menig vooraanstaande vrouwelijke leden waren van mening dat de ontwikkeling van de vrouw achterbleef wegens haar thuisgebondenheid, waar verandering in moest komen.⁹³ In plaats van een verbod op arbeid voor de gehuwde vrouw, konden er volgens hen beter collectieve voorzieningen worden opgericht die het gezinsleven konden ontlasten.⁹⁴ In de praktijk bleven veel socialistische vrouwen huisvrouw, vooral met de motivatie dat dit de algemeen geaccepteerde rol was van de vrouw in Nederland.

Er kan dus worden gesteld dat de vier bestaande zuilen in Nederland verschilden in opvatting over de positie van de vrouw. De confessionelen die de religie deelden, hebben een andere mening dan de socialisten en liberalen die hun overtuiging baseerden op een niet-

---

⁸⁶ S. Hellemans, *Strijd om de Moderniteit* (Leuven 1990).

⁸⁷ Ibidem, 141.

⁸⁸ Ibidem, 152.

⁸⁹ E. Kloek, *Feminisme* (Amsterdam 2024).

⁹⁰ Bussemaker, *Betwiste zelfstandigheid*, 96.

⁹¹ Ibidem.

⁹² A.P van Veldhuizen, *De Partij; over het politieke leven in de vroege S.D.A.P* (Leiden 2015).

⁹³ Ibidem, 200.

⁹⁴ Ibidem.

religieus wereldbeeld. Zo streefden de katholieken naar het perfecte plaatje van de vrouw als moeder van een groot gezin waarbij ze haar taken binnenshuis vervulde. Ook de protestanten benadrukten deze ‘natuurlijke rol’ van moeder bij de vrouw, al waren ze iets genuanceerder in opvattingen dan hun geloofsgenoten. De niet-religieuze zuilen daarentegen, beaamden dat er geen fundamentele verschillen bestonden tussen man en vrouw. Zij stimuleerden economische zelfstandigheid en vrijheid.

1.2 Het ideaalbeeld van de vrouw volgens het nationaalsocialisme

Zoals eerder aangegeven differentieert dit onderzoek zich door naast de vier zuilen, ook een vijfde zuil in het onderzoek op te nemen. Hiervoor is het nodig om deze vijfde zuil, het nationaalsocialisme, en de kijk op de vrouw te begrijpen voordat de tijdschriften geanalyseerd kunnen worden.

Het nationaalsocialistisch gedachtegoed dat rond 1930 de Duitse samenleving stevig zijn greep had, begon ook in Nederland steeds populairder te worden.⁹⁵ In december 1931 richtten Anton Mussert en Cornelis van Geelkerken de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) op.⁹⁶ De beweging streefde naar orde en rust; een eensgezinde nationale politiek, een ‘nieuwe orde’ en een totale staat in plaats van een parlementaire democratie die volgens hen slechts verval had gebracht.⁹⁷ Er werd gepropagandeerd met een fascistisch programma; er moest een einde worden gemaakt aan de verzuiling en klassenstijd maar vooral aan het ‘rode gevaar’.⁹⁸ De NSB en de het Duitse nationaalsocialisme kwamen ondanks de overeenkomstige fascistische overtuiging, toch niet volledig overeen. Zo focuste de NSB zich meer op staatsgezag en nationale eenheid en ontbrak de rassenleer wat bij de oosterburen al wel was geïntroduceerd.⁹⁹ Ondanks dat de Nederlandse regering in 1933 de NSB zo veel mogelijk probeerde in te dammen, groeide de saamhorigheid binnen was de beweging.¹⁰⁰ De partij leed een groot verlies in de jaren die volgden, maar de overgebleven leden werden steeds radicaler.¹⁰¹ Zo stelde historicus Matthée dat de beweging zeven jaar na oprichting een nieuw imago had: antisemitisch, burgerlijk, maar bovenal autoritair.¹⁰²

---

⁹⁵ E. G. Bosma, *Oude waarheid en nieuwe orde. Bevindelijk gereformeerden en het nationaalsocialisme 1920-1950* (Amsterdam 2015).

⁹⁶ Mathée, *Voor volk en vaderland*, 30.

⁹⁷ Ibidem, 29.

⁹⁸ Ibidem, 30.

⁹⁹ Bosma, *Oude waarheid en nieuwe orde*, 131.

¹⁰⁰ Mathée, *Voor volk en vaderland*, 29.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Ibidem, 37.

In tegenstelling tot Hitler, had Mussert bij oprichting nog geen duidelijke mening over welke rol de vrouw moest innemen in zijn nieuwe Nederland.¹⁰³ Daarom week hij niet af van de algemene norm uit die tijd; een vrouw moest trouwen, moeder worden en voor haar kinderen zorgen.¹⁰⁴ Een aantal jaar later moest het beeld van de vrouw steeds meer voldoen aan de geldende nationaalsocialistische normen. De politicologe en SDAP-lid Hilda Verwey-Jonker bracht in 1937 een boek uit met richtlijnen voor de Nederlandse nationaalsocialistische vrouw.¹⁰⁵ In deze publicatie trachtte Verwey-Jonker de drijfveren van nationaalsocialistische vrouwen om zich aan te sluiten bij de NSDAP te verhelderen.

Zo stelt ze: “De vrouw is het hart van het volk. Haar taak is niet dezelfde als die van den man. De vrouw is de draagster van den Godsdienst, van traditie en zeden en de hoedster van den huiselijken aard.”¹⁰⁶ In haar publicatie constateerde ze dat “de plaats van de vrouw is het huisgezin, haar opleiding moet uitsluitend op haar toekomstig moederschap gericht zijn.”¹⁰⁷ Volgens Verwey-Jonker keerde het nationaalsocialisme zich tegen de arbeid van de vrouw.¹⁰⁸ Als ze werkt, zou ze daarnaast nooit gelijkwaardig kunnen zijn aan de man op de arbeidsmarkt.¹⁰⁹ Over de betrokkenheid van vrouwen op politiek gebied was Verwey-Jonker helder. Nationaalsocialistische vrouwen mochten zich interesseren in de politiek, waarbij de nadruk werd gelegd op staatsburgerschap. Maar actieve uitoefening van staatsburgerschap moesten vrouwen niet ambiëren, want dat paste bij de ongewenste democratie.¹¹⁰

Als het gaat om het huwelijk en huisgezin van de nationaalsocialistische vrouw, geeft Verwey-Jonker vooral aan wat niet mocht gebeuren.¹¹¹ Problemen in het huwelijk konden namelijk leiden tot “staatsontwrichting”, wat volgens de nationaalsocialistische leer uit den boze was. Een huwelijk dat problemen kende, moest dan ook zo snel mogelijk weer worden hersteld ten gunste van de Nederlandse samenleving. Het doel was immers om meer, maar vooral “betere” kinderen te krijgen ter bevordering van rasverbetering.¹¹²

---

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Ibidem, 33.

¹⁰⁵ H. Verwey-Jonker, *De Vrouw en het Nationaalsocialisme* (Assen 1937).

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ Ibidem, 11.

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Ibidem, 9.

¹¹¹ Ibidem, 18.

¹¹² Ibidem.

1.2.1 De oprichting van de N.S.V.O en de *Nationaalsocialistische Vrouw*

Zoals eerder aangegeven was bij oprichting van de NSB de status van de vrouw nog niet helemaal duidelijk. De activiteiten die in eerste instantie door de beweging werden georganiseerd, waren dan ook niet op vrouwen gericht.¹¹³ Adriana van Hoey-Smith van Stolk vond dat hier verandering in moest komen; een vrouwenorganisatie zou vrouwen meer betrekken bij de beweging.¹¹⁴ Naar Duits voorbeeld werd deze landelijke vrouwenorganisatie genaamd N.S.V.O onder andere door haar opgericht in november 1938.¹¹⁵ De doelstelling werd als volgt geformuleerd: “De N.S.V.O stelt zich tot doel de vrouwen van den Nederlandsche stam voor te bereiden op haar taak in de nationaalsocialistische volksgemeenschap”.¹¹⁶ Ter voorbereiding om haar taak goed te kunnen volbrengen in een nationaalsocialistische volksgemeenschap, werden ‘specifiek vrouwelijke’ activiteiten georganiseerd. Voor het uitbreken van de oorlog werden activiteiten georganiseerd die voornamelijk gerelateerd waren aan propaganda voor de N.S.V.O. Zo werden er vlaggen genaaid, gecollecteerd en gingen leden langs deuren bij niet-leden om deze te enthousiasmeren voor de organisatie.¹¹⁷

Om zo veel mogelijk leden voor zich te winnen konden alle Nederlandse vrouwen zich bij de N.S.V.O inschrijven. Het opleidingsniveau, huwelijksstatus, het aantal (of geen) kinderen maakte voor het lidmaatschap niet uit. De N.S.V.O profileerde zich daarnaast als een organisatie zonder politiek karakter, waardoor ook Nederlandse vrouwen die geen lid waren van de NSB zich in konden schrijven. Door bij “vrouwelijke volksgenooten” langs te gaan, hoopten de N.S.V.O’sters zo veel “kamaraadskes” te maken.¹¹⁸

Als het ging om opvoeding, moest de vrouw haar dochter volgens de nationaalsocialistische leer groot brengen met het idee van “opofferend kameraadschap”.¹¹⁹ Haar belangrijkste taak was het baren van Arische kinderen, wat alleen mogelijk door persoonlijke offers te brengen voor het Germaanse ideaal.¹²⁰ Het aantal leden van de N.S.V.O groeide sterk in de oorlogsjaren; van 1500 leden in mei 1940 tot ruim 20.000 in 1942.¹²¹

---

¹¹³ Mathée, *Voor volk en vaderland*, 125.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Richtlijnen van de Nationaalsocialistische Vrouwen Organisatie in Nederland (hierna te noemen: NIOD) inv. nr.1189, bestand 123.

¹¹⁷ L. Couzy, *Wat doet de N.S.V.O?* (Utrecht 1941).

¹¹⁸ Ibidem, 1.

¹¹⁹ Ibidem, 3.

¹²⁰ Ibidem, 2.

¹²¹ Mathée, *Voor volk en vaderland*, 130.

De organisatie was onderverdeeld in verschillende afdelingen; Volks- en gezinshuidhouding, Hulp en Bijstand en Vorming. De laatste had ten doel de meisjes van de N.S.V.O te leren wat het “opofferende kameraadschap” betekende en hoe zij uiteindelijk goede echtgenotes en vrouwen konden worden.¹²²

Naast alle activiteiten, vergaderingen en kampen die werden georganiseerd, bracht de N.S.V.O ook een tweewekelijks tijdschrift uit: *de Nationaalsocialistische Vrouw*. De eerste editie werd uitgebracht in oktober 1940, en had ten doel meer leden te werven en vrouwen voor het nationaalsocialisme te enthousiasmeren. Om dit doel te bereiken kwamen veel rubrieken van *de Nationaalsocialistische Vrouw* overeen met algemene vrouwentijdschriften. Het bevatte artikelen over huishouding, weekrecepten, boek- of filmbesprekingen, verhaaltjes (voor kinderen) en hoofdartikelen over wat zich in de wereld afspeelde. Hoewel de rubrieken zelf wat algemener van aard waren, trachtten de schrijfsters het nationalistische doel in de inhoud van hun stukken te verwerken.¹²³ Zo werden leden ‘kameraadskes’ genoemd, en werd benadrukt dat alleen als zij hun krachten bundelden, zij sterker stonden. Daarnaast werden goede eigenschappen zoals trouw, plichtsgetrouw, offervaardigheid en dapperheid geprezen.¹²⁴ Ook ‘opoffering’ werd benadrukt in het blad. Met het idee dat deze generatie het begin zou zijn van een groot Germaans volk, moesten deze vrouwen de haat negeren en zich opofferen voor de toekomstige generatie.¹²⁵

Wegens het lage aantal abonnees op de *Nationaalsocialistische Vrouw*, veranderde de naam, de inhoud en de opmaak van het tijdschrift.¹²⁶ Mogelijke verklaringen voor het lage aantal abonnees was de agressieve en antisemitische toon in het blad, waardoor lezeressen minder werden aangetrokken zich op het blad te abonneren. Vanaf december 1942 verscheen *Nederlandsch Vrouwenleven*, met op de voorpagina aantrekkelijke foto’s van de natuur. De artikelen over strijdlustigheid en opoffering werden vervangen door adviezen voor het huishouden of mode- en knippatronen. De nationaalsocialistische overtuiging was veel minder aanwezig in het blad in de hoop meer lezeressen aan zich te binden. Of dit succesvol was, is niet duidelijk. Een mogelijk antwoord zou zijn dat het tijdschrift niet veel meer succes kende dan zijn voorganger, aangezien de laatste editie maar een jaar later werd uitgegeven.

---

¹²² Ibidem, 143.

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Ibidem, 178.

¹²⁶ Ibidem, 198.

1.3 Het ontstaan en de ontwikkeling van het vrouwentijdschrift in Nederland

De eerste tijdschriften die zich expliciet richtten op vrouwelijke lezeressen in Nederland werden uitgebracht in de jaren tachtig van de achttiende eeuw.¹²⁷ Dit was laat vergeleken omliggende landen; in Groot-Brittannië werd eind zeventiende eeuw al gestart met publicaties voor vrouwen.¹²⁸ Er is niet veel bekend over deze eerste Nederlandse tijdschriften behalve dat ze als doel hadden om een expliciet vrouwelijke leesgemeenschap te creëren.¹²⁹ De echte doorbraak van vrouwentijdschriften in Nederland zou pas plaatsvinden in de jaren veertig en vijftig van de negentiende eeuw.¹³⁰ Wederom laat, aangezien al in andere landen deze doorbraak plaatsvond in de tweede helft van de achttiende eeuw.¹³¹ Er zijn twee mogelijke verklaringen voor deze Nederlandse vertraging. Enerzijds was de omvang van het Nederlands taalgebied beperkt. Hierdoor bleef het voor kleine, specifieke tijdschriften lastig om te blijven bestaan. Anderzijds werden in Nederland ook buitenlandse bladen gelezen, waardoor de vraag naar Nederlandse tijdschriften beperkt bleef.¹³² Met de komst van de Eerste Feministische Golf steeg het aantal Nederlandse tijdschriften omdat toen meer vrouwen over emancipatie gingen schrijven.¹³³ Ondanks dat het aantal tijdschriften toenam, bleef het aantal lezeressen beperkt wegens het exclusieve karakter. Tijdschriften waren alleen beschikbaar voor een handjevol vrouwen die geletterd waren en budget en vrije tijd hadden om deze te lezen.¹³⁴ Pas aan het eind van de negentiende, begin twintigste eeuw werden Nederlandse vrouwentijdschriften toegankelijker waardoor ook vrouwen uit andere doelgroepen de tijdschriften konden lezen. Papier werd goedkoper en druktechnieken verbeterden, waardoor edities in grotere oplagen verkocht werden.¹³⁵ Ook steeg de economische ontwikkeling waardoor Nederlandse burgers meer vrije tijd en dus meer tijd kregen om te lezen. Daarnaast werd er meer en beter onderwijs gegeven, waardoor de geletterdheid steeg.¹³⁶ Tot slot werd de massapers rond het interbellum geprofessionaliseerd, waardoor publiceren nog makkelijker werd.¹³⁷ Al deze ontwikkelingen leidde ertoe dat elke instantie, club of vereniging in verzuild

---

¹²⁷ Hülsken, 'Fascinerend en veelzijdig', 4.

¹²⁸ White, *Women's magazines*, 23.

¹²⁹ Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 30.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ Hülsken, 'Fascinerend en veelzijdig', 4.

¹³² Ibidem.

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ M. Hülsken, *Kiezen voor kinderen? Vrouwentijdschriften en hun lezeressen over het katholieke huwelijksleven 1950-1975* (Hilversum 2010).

¹³⁵ Ibidem, 48.

¹³⁶ I. Wassenaar, *Vrouwenbladen; spiegels van een mannenmaatschappij* (Amsterdam 1976).

¹³⁷ B. Kester, H. Wijfjes, 'Media en oorlog' *Tijdschrift voor mediageschiedenis* 2:2 (1992) 3-15.

Nederland een vrouwentijdschrift uitbracht.¹³⁸ De Nederlandse vrouw kon nu gemakkelijk en trouw de tijdschriften lezen die overeenkwamen met de idealen van haar zuil. Ook de uitstraling van Nederlandse vrouwentijdschriften werd steeds beter en mooier. Zo konden succesvolle tijdschriften kleur, foto's of tekeningen verwerken in hun edities. Naast specifiek vrouwentijdschriften die overeenkwamen met de idealen van een zuil, ontstonden ook algemenere tijdschriften. Zo bestonden er luxere en duurdere 'glossy's die maandelijks werden uitgegeven, en de goedkopere vrouwentijdschriften die zich beiden richtten tot de algemene Nederlandse vrouw.¹³⁹ Ondanks dat er verschil bestond in de uitstraling en inhoud van de bladen, waren er ook veel overeenkomsten in de opbouw van het tijdschrift in de twintigste eeuw. Zo bevatte bijna alle Nederlandse vrouwentijdschriften rubrieken met tips over kinderen en opvoeding, huishoudadvies, mode en knippatronen, korte (kinder-)verhalen, recepten of tips voor om het uiterlijk te verfraaien.¹⁴⁰

1.4 Rubrieken en lay-out van verzuilde vrouwentijdschriften

Zojuist is beschreven dat de Nederlandse vrouwentijdschriften in de twintigste eeuw over het algemeen dezelfde rubrieken plaatsen en dezelfde lay-out hadden, allen overgoten met de saus van de eigen ideologie. Als er wordt gekeken naar de geanalyseerde tijdschriften, blijkt dat *Eva; de Hollandsche Lelie* inderdaad overeenkomt met de algemene tendens. Het blad bevat geen losse voorpagina met afbeelding, maar opent haar blad elke week met een verhaal over een willekeurige vrouw. Inhoudelijk bestaat het blad uit rubrieken als 'Eva & de Mode', geeft het tijdschrift tips over films en boeken, bevat het knippatronen, fictieve verhalen en raad voor huishoudelijke problemen. Daarnaast geeft het tijdschrift antwoord op ingestuurde vragen over het uiterlijk, wat werd besproken in 'het Eeuwig vrouwelijke'. Ook geeft *Eva* suggesties voor driegangen diners voor die week, maar naarmate de oorlog vordert geeft het vaker tips over zuinig koken en efficiënt gebruik van ingrediënten. Wat opvalt in *Eva* is dat de edities vaak foto's en rubrieken van Duitse actrices bevatten; Nederlandse- of actrices uit een ander land worden amper of helemaal niet besproken. De mogelijke verklaring hiervoor is de angst van de redactie van het blad om gecensureerd te worden ten tijde van de oorlog. Ook de *Proletarische Vrouw* die werd uitgegeven namens de socialistische zuil kwam in haar rubrieken overeen met andere Nederlandse vrouwentijdschriften. Bij de meeste edities is het

---

¹³⁸ Hülsken, *Kiezen voor kinderen?*, 48.

¹³⁹ Hülsken, 'Fascinerend en veelzijdig', 3.

¹⁴⁰ Ibidem.

tijdschrift te herkennen aan de werkende vrouw of een kind op de omslag. Daarnaast geeft het tijdschrift tips voor in de huishouding, bevat het politieke artikelen, knippatronen voor vrouwen- en kinderkleding en recepten. In plaats van rubrieken over mode of uiterlijke verzorging, bevat het vaker (voorlees-) verhalen.

De protestantse *Christenvrouw* is een uitzondering op de Nederlandse tijdschriften, aangezien weinig van de eerder opgesomde rubrieken terug te vinden zijn. Het tijdschrift bevat voornamelijk fictieve verhalen, Bijbelse verhalen of artikelen over actualiteiten. De enige adviezen die worden gegeven namens het blad gaan over literatuur, die worden gegeven in het item 'boekbespreking'.

Het rooms-katholieke tijdschrift *Huwelijk en huisgezin* is te herkennen aan de voorpagina waarop een tekening van een gezin te zien is. Alle edities die per jaar zijn uitgebracht, zijn gebundeld in één editie. Ook in dit tijdschrift zijn de bovenstaande rubrieken niet terug te vinden; het bevat enkel artikelen en verhalen waarin advies wordt gegeven aan Roomse ouders. De verklaring hiervoor is dat de focus van het tijdschrift lag op het gezin en huwelijk; tips over mode of uiterlijk waren dan ook niet relevant.

Tot slot *de Nationaalsocialistische Vrouw* die namens de N.S.V.O werd uitgegeven. Naarmate de oorlog vorderde, zag het blad er steeds aantrekkelijker voor de lezer uit. Met het ontstaan in 1940 had het blad een sobere uitstraling met een lange tekst op de voorpagina, in februari 1942 verschijnt de eerste editie met een kleurrijke foto op de omslag.¹⁴¹ Daarnaast rijst het vermoeden dat de N.S.V.O lezeressen probeerde te trekken door algemenere rubrieken te plaatsen. In het begin van 1941 nam niet alleen de diversiteit in de rubrieken, maar ook het aantal pagina's en foto's toe. Het tijdschrift bevatte nu ook rubrieken als 'Nuttige wenken voor de huisvrouw in dezen tijd', verhalen voor kinderen, tips voor zuinig koken, uiterlijke verzorging en ingezonden brieven. Vanaf april dat jaar werd ook de nadruk gelegd op de rol van de vrouw in de rubriek 'Van Vrouw tot Vrouw'.¹⁴²

1.5 De moderne vrouw in het interbellum

Na de Eerste Wereldoorlog veranderen de vrouwen qua representatie maar ook qua levensvisie. Voortgekomen uit de stroming moderniteit ontstond een 'moderne vrouw'.¹⁴³ Bekend als 'flapper' in Nederland, ging de vrouw zich economisch onafhankelijk opstellen,

---

¹⁴¹ *De Nationaalsocialistische vrouw* 15-02-1942, 1.

¹⁴² Mathée, voor *Volk en Vaderland*, 175.

¹⁴³ F. de Haan, *Sekse op kantoor; over vrouwelijkheid, mannelijkheid en macht 1860-1940* (Hilversum 1992).

durfden meer hun vrouwelijkheid te benadrukken en eigenden zich meer seksuele vrijheid en mannelijke privileges toe zoals sigaretten roken, alcohol drinken en autorijden.¹⁴⁴ Bij deze ‘moderne vrouw’ hoorde ook een ander uiterlijk. Zo stelde Fiona Hackney: “They expressed desires for greater political, sexual and economic freedom through specific visual styles of dress and appearance, including bobbed hair and coloured cosmetics.”¹⁴⁵

Deze uitgesproken, nieuwe kijk op de vrouw deed zich voornamelijk voor in het interbellum, net voor de onderzoeksperiode. Desondanks wordt deze ‘moderne vrouw’ wel aangehaald, om te achterhalen in welke mate restanten hiervan overbleven in Nederlandse vrouwen tijdschriften. Het geeft namelijk waardevolle informatie over de representatie van de vrouw. Daarom is de keuze gemaakt om criteria die voldoen aan de ‘moderne vrouw’ mee te nemen in het primair onderzoek, wat in het volgende hoofdstuk zal worden besproken.

Historici zijn er nog niet over uit in welke mate deze ontwikkeling heeft plaatsgevonden in Nederland. Zo is Hermann von der Dunk ervan overtuigd dat moderniteit, laat staan de ‘moderne vrouw’ niet in Nederland voorkwam; “een natie, die zich door dijken niet alleen tegen de zee, maar vooral tegen de moderniteit beschermde.”¹⁴⁶ Deze explosie van energie, culturele vernieuwing, idealisme en experimenteren bleef dan ook uit in het land volgens hem.¹⁴⁷ Andere historici waaronder Marjan Schwegman zijn ervan overtuigd dat de ‘moderne vrouw’ wel voorkwam in Nederland in de jaren twintig van de twintigste eeuw.¹⁴⁸ Dit concludeerde zij uit het feit dat Nederlandse schrijfsters vrouwen- en meisjesromans publiceerden die de seksuele vrijheid benadrukten.¹⁴⁹ Het onderzoek naar het bestaan en voorkomen van de ‘moderne vrouw’ blijft naast dit onderzoek, schaars. Ook omdat beide bovenstaande studies gebaseerd zijn op ander bronnenmateriaal, is het lastig vast te stellen of deze ‘moderne vrouw’ voorkwam in Nederlandse vrouwen tijdschriften.

Wel is dit onderzoek uitgevoerd in Groot-Brittannië, waarbij de ‘modern girl’ in vrouwen tijdschriften door meerdere historici is geanalyseerd. Hierin is de eerdergenoemde Hackney er sterk van overtuigd dat moderne opvattingen over de vrouw voorkwamen in Britse vrouwen tijdschriften.¹⁵⁰ Zij beweerde dat de tijdschriften die veel werden gelezen na de Tweede Wereldoorlog, hun succes te danken hadden aan de vooroorlogse periode vanwege

---

¹⁴⁴ Ibidem, 153.

¹⁴⁵ Ibidem.

¹⁴⁶ H. W. von der Dunk, ‘Conservatisme in vooroorlogs Nederland’ *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (Den Haag 1975) 15-37.

¹⁴⁷ Ibidem, 16.

¹⁴⁸ de Haan, *Sekse op kantoor*, 152.

¹⁴⁹ Ibidem.

¹⁵⁰ Hackney, “*They Opened Up A Whole New World*”.

hun moderne en relevante inhoud.¹⁵¹ Na de Eerste Wereldoorlog wilde de Britten hun trauma's zo snel mogelijk verwerken. Een blad met een vrolijke vrouw die leuke dingen ondernam, hielp de vrouwen aan de sombere werkelijkheid ontsnappen volgens Hackney.¹⁵² Vrouwentijdschriften spoorden hun lezeressen aan mee te doen aan alles wat dit moderne leven te bieden had; sporten, shoppen, lezen, dansen of buitenactiviteiten ondernemen.¹⁵³ Ook betaalde arbeid voor ongehuwde vrouwen werd gestimuleerd, iets wat in vooroorlogse maatschappijen amper voorkwam.¹⁵⁴ Juist na de sociaaleconomische crisis na de Eerste Wereldoorlog, zouden tijdschriften vrouwen ondersteunen in het vinden van werk.¹⁵⁵ Wie zich hier niet in kan vinden is Cynthia White. Zoals reeds benoemd, is haar onderzoek gebaseerd op Britse vrouwentijdschriften waarin zij ook de periode van het interbellum behandelt.¹⁵⁶ Hierin gaat White in tegen het onderzoek van Hackney, waarin ze juist beweerd dat de Eerste Wereldoorlog leidde tot een conservatiever gedachtegoed in tijdschriften.¹⁵⁷ Ondanks dat vrouwen gewend raakten aan betaalde arbeid in de oorlogsindustrie, werden zij na afloop van de oorlog niet meer gestimuleerd ander werk op te pakken.¹⁵⁸ Zo stelde White dat mannen in de loopgraven verlangde naar de 'dream of home', die de vrouw moest verwezenlijken.¹⁵⁹ Bij terugkeer hadden deze getraumatiseerde mannen behoefte aan rust, wat zijn weerslag had op de inhoud van vrouwentijdschriften. Zo namen de rubrieken waarin buitenhuiselijke activiteiten werden gestimuleerd, sterk af.¹⁶⁰ Het vrouwentijdschrift *The Lady* bijvoorbeeld, zou zelfs haar vacaturerubriek vervangen voor naailessen en kledingpatronen.¹⁶¹ Britse tijdschriften bevatte al helemaal geen verwijzingen naar de 'modern girl' in de jaren dertig met de komst van de economische crisis. Huwelijksproblemen namen door de crisis in Groot-Brittannië toe met een geboortedaling dientengevolge.¹⁶² Daarom werd in Britse vrouwentijdschriften nog meer de nadruk gelegd op huiselijkheid, het belang van een goed huwelijk en moederschap in de hoop de problemen te verhelpen.¹⁶³ Deze sociaaleconomische kwesties zouden de vrouwen allesbehalve stimuleren om haar moderne leven na te jagen, en

---

¹⁵¹ Ibidem, 20.

¹⁵² Ibidem, 63.

¹⁵³ Ibidem, 29.

¹⁵⁴ Ibidem.

¹⁵⁵ Ibidem, 128.

¹⁵⁶ White, *Women's magazines*, 99.

¹⁵⁷ Ibidem.

¹⁵⁸ Ibidem, 98.

¹⁵⁹ Ibidem, 100.

¹⁶⁰ Ibidem.

¹⁶¹ Ibidem.

¹⁶² Ibidem, 109.

¹⁶³ Ibidem.

kwamen ze dan ook niet voor in de tijdschriften volgens White.¹⁶⁴ Welke opvattingen overeenkomen met de geanalyseerde tijdschriften, en of de Nederlandse casus gelijkenissen heeft met de Britse 'modern girl', zal later aan bod komen.

---

¹⁶⁴ Ibidem, 110.

Hoofdstuk 2 – Het ideaalbeeld van de vrouw in tijdschriften op basis van haar uiterlijk, relatie tot de man en mening over feminisme

Inleiding

Vorig hoofdstuk is ingegaan op het ideaalbeeld van de Nederlands verzuilde vrouw en de nationaalsocialistische vrouw volgens literatuur. Gebaseerd op het onderzoek, gaat dit hoofdstuk in op het ideaalbeeld van de vrouw op basis van drie losstaande categorieën. Daarnaast zal het hoofdstuk uitwijzen in welke mate de historiografie over moderniteit overeenkomt met de tijdschriften. Het hoofdstuk beantwoordt de volgende vraag: *Wat schreven de tijdschriften over het gewenste uiterlijk van de vrouw, haar relatie tot de man en het feminisme?*

2.1 Het uiterlijk van de verzuilde vrouw in tijdschriften

Zoals eerder aangegeven, bevatten de tijdschriften tips over mode en praktische adviezen over kleding en knippatronen. Uit het onderzoek blijkt dat de tijdschriften uiteenlopende visies enerzijds hadden over het uiterlijk van hun lezeressen en anderzijds ook in welke mate er aandacht aan geschonken werd in artikelen. Tot slot bestaat er ook een verschil in opvatting tussen de tijdschriften voor wie de vrouw geacht werd zich te verzorgen.

In het socialistische tijdschrift *de Proletarische Vrouw* werd het uiterlijk slechts in beperkte mate besproken. Zo blijven tips over uiterlijke verzorging, die wel voorkwamen in andere tijdschriften, schaars. Hoe de lezeressen zich behoorden te kleden of welke make-up gedragen en opgebracht moest worden, werd niet beschreven in het tijdschrift. De enige vorm van aandacht voor het uiterlijk in het tijdschrift bevond zich in de rubriek ‘kleding en handwerkjes’, die onder meer naaipatronen voor sportjukjes of japonnen bevatte. De waarschijnlijke verklaring voor het uitblijven van een advies is de ideologische nadruk op functionaliteit in kleding en uiterlijke verzorging, waarbij een afkeer bestond van overbodige luxe.¹⁶⁵ Wegens ideologische overtuiging was het waarschijnlijk niet relevant om tips te geven over uiterlijke verzorging.

---

¹⁶⁵ K. Fehérváry, ‘Goods and States: The Political Logic of State-Socialist Material Culture’ *Comparative Studies in Society and History* 51:2 (2009) 426-459.

De Christenvrouw vertoonde een vergelijkbaar concept. Het tijdschrift besteedde geen aandacht aan mode en uiterlijke verzorging, maar richtte zich op geloof en de rol van de vrouw en moeder. Het tijdschrift vond wellicht deugdzaamheid belangrijker dan ijdelheid.¹⁶⁶

De andere tijdschriften bevatten wél modieuze rubrieken en besteedden daar regelmatig aandacht aan in hun publicaties. Zo was *Eva* van mening dat “juist *nu* geen enkele vrouw het plezier moet verliezen, juist nu moet ze zich dubbel inspannen om er zoo goed uit te zien”.¹⁶⁷ Ondanks de beperkte keuzes in kleding wegens de oorlog, moesten vrouwen er volgens het tijdschrift dus nog wel verzorgd uitzien. Zo was het tijdschrift van mening dat het niet gepast was als een vrouw werd herkend aan kleding die zij al een langere tijd droeg: “Iedere vrouw wil haar toilet naar den eisch verzorgen, en ongaarne vertoont zij zich in een kleedingstuk, dat zij al een paar seizoenen achter elkaar droeg en waarin iedereen haar kent.”¹⁶⁸ Om dit te voorkomen gaf het tijdschrift tips om creatief met stoffen om te gaan, zo kon “op deze wijze men vele wijzigingen aanbrengen, als het maar met oordeel en smaak geschiedt”.¹⁶⁹ De stoffen die nog beschikbaar waren, moesten dus wel “op een flatteuse wijze verwerkt” worden.¹⁷⁰ Daarnaast veroorzaakte de oorlog nog een obstakel, aangezien in december 1940 werd gesproken over de stijgende bontprijzen: “Het is dus heel begrijpelijk, dat vele vrouwen er tegen op zien, zich nu nieuw bont aan te schaffen”.¹⁷¹ Uit het citaat blijkt dat het niet ging om de vraag of vrouwen zich bont konden veroorloven, maar toont de auteur wel begrip voor hun terughoudendheid. Daarom gaf de schrijfster tips om op een creatieve manier met bont om te gaan en raadde aan bij een laag budget goede imitaties in te slaan zoals bever- of persianerbont.¹⁷² Waarin *Eva* zich onderscheid van de eerdergenoemde tijdschriften, is dat het juist wél modeadviezen geeft, maar pas relatief laat knippatronen bevat. Dit verschijnt voor het eerst in 1941, vermoedelijk als gevolg van het toegenomen tekort aan confectiekleding. De aandacht voor bont suggereert dat het tijdschrift meende dat de lezeressen over voldoende financiële middelen beschikten om kleding te laten vervaardigen. Wat verder opvalt aan de toon van de moderubrieken in *Eva*, is de nadruk op de vraag voor wie de vrouw er goed uit moest zien. Een paar maanden later stelde de auteur dat een vrouw nu eenmaal een vrouw is, en er “meer er fleurig en welverzorgd uit moet zien, tot de vreugde

---

¹⁶⁶ T. Krijger, ‘Een vrijzinnige ‘meneer’. De Hervorming als toonaangevend en representatief persorgaan van de modern-godsdienstige richting in Nederland (1873-1934)’ *Tijdschrift voor tijdschriftstudies* (2013) 37-58.

¹⁶⁷ ‘Eva en de mode’ in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 12-09-1940, 94.

¹⁶⁸ ‘Eva en de mode’ in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 12-12-1940, 234.

¹⁶⁹ ‘Eva en de mode’ in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 02-01-1941, 271.

¹⁷⁰ Ibidem.

¹⁷¹ ‘Eva en de mode’ in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 12-12-1940, 234.

¹⁷² Ibidem.

van haar omgeving en zeker niet ten minst van haarzelf.”¹⁷³ Wat hierin opvalt is dat benadrukt wordt dat vrouwen er mooi uit moesten zien voor anderen, maar óók voornamelijk voor zichzelf. Het kan niet als verrassend worden beschouwd dat citaten die duiden op onafhankelijkheid werden geplaatst in een liberaal blad, aangezien dit een van de pijlers was van de stroming.

Het katholieke blad *Huwelijk en Huisgezin* vond vooral dat een vrouw “van wie men zegt, dat zij slordig gekleed is, komt te kort aan haar plicht en zondigt door nalatigheid”.¹⁷⁴ Anderzijds moest de verzorging van het uiterlijk niet overdreven worden, want “wier kleding te gezocht is en te zeer aandacht trekt, is niet vrij te pleiten van pronkzucht en ijdelheid.”¹⁷⁵ Het citaat suggereert dat uiterlijke verzorging kon leiden tot pronkzucht en ijdelheid, wat twee moreel ongewenste eigenschappen waren volgens het katholieke geloof. Dat juist *Huwelijk en Huisgezin* hiertegen pleitte, kan dan ook niet als verrassend worden beschouwd. Een ander opvallend onderscheid van dit tijdschrift ten opzichte van het liberale tijdschrift is dat *Eva* benadrukt dat de vrouw er voor haar omgeving, maar vooral voor zichzelf er mooi uit moest zien. *Huwelijk en Huisgezin* verkondigde juist het tegenovergestelde standpunt en betoogde dat het de taak van de vrouw was zich met name voor haar man mooi te maken. Zo wilde een auteur “aan al de gehuwde vrouwen den raad geven steeds in nette en welverzorgende kleding voor haar man te verschijnen, zich een beetje op te smukken tegen dat hij thuis komt van arbeid.”¹⁷⁶ Als de kostwinner dus thuiskwam van werk, was het plezierig voor de man als hij thuiskwam bij een verzorgde vrouw.

Ook *de Nationaalsocialistische Vrouw* was van mening dat het uiterlijk van de vrouw van groot belang was. Een auteur van het tijdschrift stelde dat “een vrouw, die niet een beetje koket is, is geen echte vrouw. Als een vrouw dan ook haar uiterlijk niet behoorlijk verzorgt, heeft zij het aan zichzelf te wijten dat zij minder respect afdwingt.”¹⁷⁷ Naast het feit dat de auteur vindt dat haar lezeressen er ‘koket’ uit moesten zien, waren er twee uitgangspunten die van belang waren voor het uiterlijk van de vrouw.¹⁷⁸ Het tijdschrift adviseerde haar lezeressen namelijk: “Weest vooral practisch en maakt U het gemakkelijk”.¹⁷⁹ Het tijdschrift legde meermaals de nadruk op het feit dat uiterlijke verzorging vooral praktisch en degelijk moest zijn. Deze voorkeur leek voort te komen uit de Duitse tegenhanger van het tijdschrift, de ‘NS-

---

¹⁷³ ‘Eva en de mode’ in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 12-09-1940, 94.

¹⁷⁴ ‘Mode’ in: *Huwelijk en huisgezin* 1938, 151.

¹⁷⁵ Ibidem.

¹⁷⁶ Ibidem.

¹⁷⁷ ‘Onpractische vrouwenmode’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 01-04-1942, 3.

¹⁷⁸ Ibidem.

¹⁷⁹ ‘Stemmige kleding’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 01-04-1942, 20.

Frauen-Warthe', waarin herhaaldelijk werd gepleit voor een sobere en praktische kledingstijl.¹⁸⁰ Daarnaast werd in de rubriek 'onpractische vrouwenmode' kleding of accessoires besproken die tegen dat beginsel ingingen. Het dragen van te veel bont of sieraden was "uit den booze"; een eenvoudig japonnetje was volgens de auteurs stijlvol genoeg.¹⁸¹ Daarnaast vroeg een auteur in mei 1942 zich af hoe de modehoed in de mode kon raken, en voornamelijk "hoe kunnen dergelijke prullekens in overeenstemming zijn met uw gevoel voor degelijkheid en met uw practischen zin?"¹⁸² Uitgesproken modeverschijnselen werden dus verworpen door *de Nationaalsocialistische Vrouw*; een hoed moest praktisch zijn, "kurkotrekkers van hoedjes" waren dat vooral niet.¹⁸³

Waar *Eva* haar lezeressen aanspoorde zich ook mooi te maken voor zichzelf, overtuigde *Huwelijk en Huisgezin* de vrouw van het belang zich te kleden voor haar man en benadrukte *de Nationaalsocialistische Vrouw* het belang van een verzorgd uiterlijk voor haar gezin. De verzorging van de moeder en huisvrouw zou volgens het tijdschrift een grote invloed hebben op de sfeer binnen het gezin. Als de vrouw haar uiterlijke verzorging over het hoofd zou zien, dan zou dat "aan de ontbijttafel èn bij haar man èn bij de kinderen aan het begin van den dag al een onprettige sfeer brengen".¹⁸⁴

2.2 Man-vrouw verhoudingen in vrouwentijdschriften

Ook de relatie van de Nederlandse vrouw tot de man in de onderzoeksperiode is van belang om het ideaalbeeld van de Nederlandse vrouw te kunnen achterhalen. Op basis van de tijdschriften kan worden vastgesteld hoe er destijds werd gedacht over positie van de vrouw in het huwelijk en in het gezin.

Allereerst het huwelijk. Het thema kwam vaak voor in de tijdschriften en werd als vanzelfsprekend gezien. Hoe het huwelijk het beste tot zijn recht kwam, werd niet alleen door de confessionele tijdschriften behandeld. Ook *de Proletarische Vrouw* stelde dat "een huwelijk is als een kunstwerk, regelmatig moet eraan gewerkt worden. Liefde is geen garantie."¹⁸⁵ Daarnaast moest het huwelijk ook niet verheerlijkt worden volgens *Eva*. Het streven naar onafhankelijkheid werd in een verhaal benadrukt: "Juist door m'n huwelijk voel

---

¹⁸⁰ K. Döhning, R. Feldmann, *Von 'N.S. Frauen-Warte bis 'Victory': Konstruktion von Weiblichkeit in nationaalsozialistischen und rechtsextremen Frauenzeitschriften* (Berlijn 2004).

¹⁸¹ Ibidem, 8.

¹⁸² 'Onpractische vrouwenmode' in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 01-05-1942, 11.

¹⁸³ Ibidem.

¹⁸⁴ 'Verzorgd uiterlijk' in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 01-09-1942, 6.

¹⁸⁵ 'Huiselijke ketterij' in: *de Proletarische Vrouw* 01-01-1940, 4.

ik nù soms des te heviger wat aan mijn leven ontbreekt. Dàt, dat geweldige –‘k kan haast zeggen – wilde drang naar ’t avontuur, de verrukking, de extase in liefde.’¹⁸⁶ Over het huwelijk werd dus niet alleen maar positief gesproken, de liberale en het socialistische tijdschrift bleken ook de problemen te erkennen en uit te spreken.

Mocht het huwelijk onoplosbare problemen kennen, kon er gekozen worden voor een scheiding wat alleen door de confessionelen werd besproken. Ondanks dat ze huwelijk als iets onschendbaars zagen, werden opvallend genoeg door *Huwelijk en Huisgezin* en *de Christenvrouw* wel mogelijkheden om te scheiden besproken. Ondanks dat *Huwelijk en Huisgezin* een artikel hierover plaatsten, moet wel gesteld worden dat ze sterk tegen scheidingen waren: “Ik wil dus niet beweren dat het absoluut onmogelijk is, dat de kerkelijke overheid een echtscheidingsaanvraag zou toelaten, maar wèl dat zulks maar héél zeldzaam voorkomen.”¹⁸⁷

Een belangrijk onderdeel van het huwelijk was voortplanting volgens verschillende tijdschriften. Met name de *Nationaalsocialistische Vrouw* en *Huwelijk en Huisgezin* benadrukten het belang van een groot gezin. Het nationaalsocialistische tijdschrift baseerde deze motivatie op het feit dat de vrouw een groot Arisch rijk moest bevorderen.

“Voortplanting is het primaire doel van het huwelijk”, stelde het katholieke tijdschrift.¹⁸⁸ Een groot en rijk gezin werd door het tijdschrift toegejuicht, hoe meer kinderen, hoe beter. Daarom werden gezinnen met minder kinderen als egoïstisch bestempeld. Zo bekritiseerde een auteur een echtpaar met minder kinderen als “een egoïst met kindervrees”¹⁸⁹. Geboortebeperking werd dan ook sterk bekritiseerd door het tijdschrift; men moest zich daarom niet laten verleiden “misleidende propaganda van de Neo-Malthusiaanse bureaux”.¹⁹⁰ Deze had zich ten doel gesteld voorbehoedsmiddelen ter beschikking te stellen om het aantal geboortes terug te dringen.

Ook bestaan er verschillende opvattingen in de tijdschriften als het gaat om man-vrouw verhoudingen. Hierin kan onderscheid gemaakt worden in opvatting tussen de confessionele tijdschriften enerzijds, *de Proletarische vrouw*, *de Nationaalsocialistische Vrouw* en *Eva* anderzijds.

In de onderzochte confessionele tijdschriften werd de ondergeschikte rol van de vrouw benadrukt. Zo werd gesteld dat “gedienden (man/vader) en de dienende (vrouw/moeder) is de

---

¹⁸⁶ ‘Feuilleton’ in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 03-02-1940, 3.

¹⁸⁷ ‘Lastige kinderen’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1939, 50.

¹⁸⁸ ‘Vraag en antwoord’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1939, 26.

¹⁸⁹ ‘Vraag en antwoord’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1939, 97.

¹⁹⁰ ‘Katholieke Bureaux voor Huwelijksvoorlichting’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1940, 12.

nauwste en intiemste aanraking, die tusschen de verschillende standen der maatschappij bestaat.”¹⁹¹ De vrouw nam hierin dus de ondergeschikte, dienende rol aan wat voor huiselijk geluk zorgde. Ook de rol van de man was duidelijk want, “als men gaat trouwen, is de man nummer één.”¹⁹²

De Proletarische Vrouw kon zich minder vinden in deze ondergeschikte positie van de vrouw, en streefde juist naar gelijkwaardigheid. Zo vonden ze juist dat “mannen en vrouwen behoren hierin tezamen te gaan; zij staan wat betreft oorlog en vrede in deze tijd bijna geheel op hetzelfde plan.”¹⁹³ Dit uitgangspunt gold evengoed voor haar rol in het gezin, want “het gezin behoort te zijn ’n kleine gemeenschap van mensen die op zichzelf individu zijn, doch samen ’n collectiviteit.”¹⁹⁴ Deze houding kan niet als verrassend voor *de Proletarische Vrouw* worden beschouwd; binnen het socialistisch gedachtegoed werd gelijkheid en rechtvaardigheid tussen de geslachten nagestreefd.

Ook *de Nationaalsocialistische Vrouw* leek een evenwichtige relatie tussen man en vrouw te benadrukken, want volgens het tijdschrift zijn “een man en vrouw elkaars aanvullende krachten, die tezamen het gezin bouwen”,¹⁹⁵. Tevens was er een tijd aangebroken waarin “de vrouw niet meer als ondergeschikte staat, maar als raadgeefster en medestrijdster, als kameraadske naast haar echtgenoot!”¹⁹⁶ Het citaat suggereert dat *de Nationaalsocialistische Vrouw* streefde naar gelijkheid van man en vrouw, al kan dit echter als propaganda worden aangezien. Zo was het idee van ‘medestrijdster’ enkel bedoeld om vrouwen te enthousiasmeren bij te dragen aan hun rol in het gezin en in de gemeenschap.¹⁹⁷

Het liberale blad spreekt zich amper uit over de positie van de vrouw ten opzichte van de man. Een mogelijke verklaring kan zijn dat liberalen uitgingen van individuele gelijkheid, waarbij hun opvattingen soms feministische kenmerken vertoonden. Dit bleek uit een artikel waarbij een auteur stelt dat “we ieder persoonlijk een gelegitimeerde individu zijn, en dat is op zichzelf al een buitengewone gewaarwording.”¹⁹⁸ Hier werd de relatie tot de man buiten beschouwing gelaten, mogelijk wegens de nadruk op het individualisme.

---

¹⁹¹ ‘Het voornaamste’ in: *de Christenvrouw* 01-06-1940, 3.

¹⁹² ‘Vraag en antwoord’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1940, 4.

¹⁹³ ‘Vredes-oproep der Zweedse vrouwen’ in: *de Proletarische Vrouw* 28-02-1940, 4.

¹⁹⁴ Ibidem.

¹⁹⁵ ‘Oproep aan alles Kameraadskes!’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 09-06-1941, 1.

¹⁹⁶ ‘Bouwen van een gezin’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 01-08-1942, 7.

¹⁹⁷ Mathée, *Voor volk en vaderland*, 128.

¹⁹⁸ ‘Feuilleton’ in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 03-10-1940, 6.

2.3 Feminisme in vrouwentijdschriften

Ook uit meningen over emancipatie en feminisme in tijdschriften valt iets af te leiden over het ideaalbeeld van de Nederlandse vrouw. Desalniettemin zijn het aantal resultaten waarin de mening wordt geuit over feminisme, of dat emancipatorische uitspraken bevat, beperkt. De verklaring voor het geringe aantal resultaten is waarschijnlijk dat de noodzaak van vrouwen om over feminisme te debatteren tijdens de oorlog verdween. De prioriteit lag bij de oorlog, waardoor de aandacht voor feminisme verdween.¹⁹⁹

Ondertussen is uit de historiografie gebleken dat de meningen over dit onderwerp sterk uiteenliepen binnen de vijf stromingen.

De katholieken keerden zich sterk tegen het feminisme. Zij hanteerden een hiërarchisch gezinsmodel waarin de vrouw ondergeschikt was aan de man. Het feminisme stond dus haaks op deze opvattingen.²⁰⁰ De protestanten stelden zich kritisch op tegenover feminisme, aangezien het werd opgevat als het streven naar rechten die de traditionele sfeer overschreden.²⁰¹ Wel waren de protestanten minder fel in hun antifeministische strijd; ze accepteerden veranderingen zolang die de gezinsrol van de vrouw versterkten.²⁰² Liberalen en socialisten waren voorstander van het feminisme, al bestonden er lichte onderlinge verschillen. Vrouwen uit de liberale, gegoede stand hadden immers tijd en geld om over het vrouwenvraagstuk na te denken en er iets aan te doen. Vrouwen uit de sociale klasse moesten al hun aandacht besteden aan het werk en gezin, waardoor zij andere doelen nastreefden.²⁰³ Daarnaast rees de vraag tussen de twee ideologieën wat nu zwaarder woog: de gelijkstelling van de vrouw aan de man, of de gelijkheid tussen vrouwen onderling.²⁰⁴ Na de invoering van het vrouwelijk kiesrecht zouden onderlinge verschillen afnemen; om feministische doelen te behalen was immers steun van elkaar nodig.²⁰⁵

Deze uiteenlopende meningen zijn ook terug te lezen in de bestudeerde tijdschriften. In de analyse is onder andere gelet op hoe er over feminisme als beweging werd geschreven, of de tijdschriften emancipatorische uitspraken bevatte en de mening over feministes.

De Proletarische Vrouw preeft feministe Selma Lagerlof in 1940: “Welnu, Selma Lagerlöf die voor dit streven warme sympathie voelde, heeft dit in ’n aardige fantastische

---

¹⁹⁹ Kloek, *Feminisme*, 99.

²⁰⁰ Bussemaker, *Betwiste zelfstandigheid*, 94.

²⁰¹ H. M. Langeveld, *Vrouw-beroep-maatschappij; analyse van een vertraagde emancipatie* (Utrecht 1969).

²⁰² Ibidem.

²⁰³ Kloek, *Feminisme*, 93.

²⁰⁴ Ibidem, 93.

²⁰⁵ Ibidem, 94.

vertelling gedaan!”²⁰⁶ Ook vond de feministe en het tijdschrift dat er een einde moest komen aan de term ‘oude vrijster’: “de uitdrukking ‘oude vrijster moest verdwijnen; de verstandige, werkende, liefdevolle vrouw moest haar plaats innemen.”²⁰⁷ Het citaat suggereerde dat ze met deze kritiek streefden naar een positievere betekenis van de term, wat getuigde van een feministische denkwijze. Hiernaast bevatte *de Proletarische Vrouw* artikelen waarin de onafhankelijkheid en het harde werk van de vrouw werd benadrukt. Hoewel dit eerder werd geschreven vanuit de socialistische motivatie in de strijd tegen klassen, in plaats van feministische overwegingen.

Ook *Eva* complimenteerde een feministe voor haar inzet in een uitgebreid artikel: “Met Johanna Naber is een der merkwaardigste en meest begaafde Nederlandsche vrouwen heen gegaan, die zoowel uitmuntte op letterkundig als op handwerkgebied.”²⁰⁸ Naast Naber wijdde *Eva* nog zes uitgebreide artikelen aan vrouwen, waarin de nadruk werd gelegd op hun feministische werk. Tevens werden ook hun opleidingen of intellectueel vermogen geprezen. Ook bevestigde *Eva* de vanzelfsprekende neiging van liberalen om het feministisch gedachtegoed te omarmen: “We waren allemaal liberaal denkend, liberaal gevormd, ’t feminisme was er gewoon de consequentie van.”²⁰⁹ Naast verhalen over feministen, bevatte *Eva* ook artikelen met feministische uitspraken: “En waar de elegante jongedame niet de liefdadigheid, maar in de eerste plaats zichzelf dient. Zij dient daarmee èn haar zin naar behagen èn haar behoefte te zien en gezien te worden.”²¹⁰ Wat opvalt in het citaat, is dat de onafhankelijkheid niet in twijfel werd getrokken. Er werd vanuit gegaan dat de jonge vrouw zich in eerste instantie zichzelf dient, in plaats van afhankelijk te zijn van een man.

Dat de confessionelen zich niet konden vinden in het feministisch gedachtegoed, wordt door *de Christenvrouw* in één zin bevestigd: “Maar het blijvend beginsel is: géén emancipatiezucht en géén emancipatiehandelswijze, maar een in acht nemen van de verhoudingen naar Gods Woord.”²¹¹ Over het algemeen werd feminisme dus niet geaccepteerd door de protestanten. Dit blijkt ook uit een artikel uit april 1940, waarin in *de Christenvrouw* in 1940 dezelfde feministe als *Eva* aanhaalde. Deze werd in tegenstelling tot *Eva* niet geprezen maar bekritiseert: “We begrijpen eerlijk niet hoe zulk een raad door iemand, die maar even nadenkt, gegeven kan worden.”²¹² Zo streed Naber naar emancipatie,

---

²⁰⁶ ‘Selma Lagerlöf’, in: *de Proletarische Vrouw* 27-03-1940, 4.

²⁰⁷ Ibidem.

²⁰⁸ ‘Johanna Naber’ in: *Eva: de Hollandsche Lelie* 05-06-1941, 1.

²⁰⁹ Ibidem.

²¹⁰ ‘Feuilleton’ in: *Eva: de Hollandsche Lelie* 12-09-1940, 94.

²¹¹ ‘Blijvende beginselen in tijdelijke vormen’ in: *de Christenvrouw* 01-05-1940, 6.

²¹² Ibidem.

wat door *de Christenvrouw* niet werd gewaardeerd: “Doch de meeste van haar opmerkingen over mannenwerkloosheid, late huwelijken of in het geheel geen huwelijken; over homoseksualiteit enz. wekken toch telkens de suggestie, dat de vrouwenemancipatie hieraan voor een groot deel de schuld heeft.”²¹³ Ook werd actieve betrokkenheid bij het feminisme niet gewaardeerd, want: “Bovendien ligt het naar onze opvatting van de plaats en de taak der vrouw, niet bepaald op haar weg om op de straat een manifestatie-oproep te gaan betogen.”²¹⁴ Deze actieve deelname zou de vrouw enkel afleiden van haar rol als moeder, wat niet werd geaccepteerd. Eerder in het onderzoek is aangegeven dat de protestanten minder zouden zijn in hun antifeministische strijd dan de katholieken. Het enige citaat dat dit zou kunnen suggereren is: “Men begrijpe mij goed: van het feminisme door dik en dun ben ik voorstander nog aanhangster.”²¹⁵ Ze zouden het feminisme steunen, zolang dit niet in strijd was het belang van het gezin. Zodra dit gebeurde, werd het feminisme fel verworpen: “De raad van deze voorvechtster der humanistische vrouwenbeweging leidt tot ontwrichting en ontbinding van het gezinsleven”.²¹⁶

Wat opvallend is, is dat in *Huwelijk en Huisgezin* weinig werd geschreven over feminisme, ondanks de sterke afkeer ervan. Het tijdschrift bekritiseerde wel activiteiten zoals betaalde arbeid of uithuizigheid van de vrouw, maar bracht dit niet direct in verband met feminisme. Een mogelijke verklaring voor het uitblijven van negatieve reacties is dat negeren als effectiever beschouwd door het tijdschrift; op deze manier konden ze de invloed van het feminisme ontnemen. Doordat hier geen aandacht aan werd gegeven, konden er ook geen controverses ontstaan.

Over wat *de Nationaalsocialistische vrouw* dacht over feminisme valt te betwisten. Zo stelde een auteur in november 1941 vast dat “er ook veel goeds worden gezegd over vroegere vrouwenverenigingen, die in den grond van haar bestaan naar een betere gemeenschap waaraan de vrouw haar groote aandeel had.”²¹⁷ Maar, deze vrouwenverenigingen waren volgens de auteur vervolgens ook weer “te slap en te zwak”.²¹⁸ Anderzijds leek het tijdschrift zich te keren tegen emancipatie, waarbij een auteur stelde dat: “Gelijke rechten voor jongens en meisjes! Dit houdt volstrekt niet in, dat de meisjes nu geëmancipeerd moeten worden; gelijke rechten is niet hetzelfde als gelijke plichten”.²¹⁹

---

²¹³ Ibidem.

²¹⁴ ‘Flitsen uit het vrouwenleven’ in: *de Christenvrouw* 01-03-1940, 2.

²¹⁵ ‘Een vreemde raad’ in: *de Christenvrouw* 01-04-1940, 2.

²¹⁶ Ibidem.

²¹⁷ ‘N.S.V.O-nieuws’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 15-11-1940, 5.

²¹⁸ ‘Opvoedende voorbeeld’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 15-07-1942, 14.

²¹⁹ Ibidem.

2.4 De moderne vrouw in vrouwentijdschriften

In vorig hoofdstuk is de terminologie rondom moderniteit en de aanwezigheid van ‘moderne vrouwen’ in Britse tijdschriften behandeld. Zo is gebleken dat er verschillende opvattingen bestonden; enerzijds zou volgens Von der Dunk moderniteit aan Nederland voorbij zijn gegaan, Schwegman was onder andere van mening dat het in mindere mate aanwezig was in de samenleving. Dit debat gold ook voor de Britse casus als het gaat om tijdschriften; Hackney benadrukte de aanwezigheid van de ‘modern girl’ in tijdschriften. White was intussen minder optimistisch en stelde dat deze tijdschriften conservatiever waren dan men dacht. In dit onderzoek is eerst onderzocht in hoeverre de ‘moderne vrouw’ naar voren kwam in de tijdschriften en vervolgens hoe deze tijdschriften over dit fenomeen berichtten. Er kan geconcludeerd worden dat er weinig artikelen werden gewijd aan het voorkomen van deze vrouw in de tijdschriften.

Wel uitte *de Christenvrouw* kritiek op het beeld van de moderne vrouw, nadat een boek over dit onderwerp werd gerecenseerd. De auteur bekritiseerde de schrijfster over het feit dat ze “haar theorie opbouwt en zeer in ’t algemeen een ‘verlossing van eigen ik’ voor den modernen mensch, hier speciaal voor de moderne vrouw, tracht te vinden.”²²⁰ De schrijfster omschreef deze ontwikkeling als “zeer armelijk” en “hopeloos”, waarin ze moderne vrouwen omschreef als “jammerlijke losgeslagenen”.²²¹

Wat opvallend is, is dat *Huwelijk en Huisgezin* ondanks hun sterke afkeer, geen artikelen wijdden aan het voorkomen van moderniteit. In één editie haalde het tijdschrift de uitdrukking aan, waarbij ze van mening waren dat moderne arbeid van meisjes “zoo onbegrijpelijk poover” waren. Hierbij voldoet de uitspraak echter niet aan de criteria voor de ‘moderne vrouw’; de katholieken keerde zich in het geheel tegen meisjes- en vrouwenarbeid. Deze uitspraak was daarom niet direct gerelateerd aan het voorkomen van de ‘moderne vrouw’. Mogelijk bleef dit, net zoals bij het feminisme, bewust achterwege: door er geen aandacht aan te besteden werden discussies vermeden en vrouwen ook niet aangemoedigd tot actie. De enige verwijzing naar kleding van de ‘moderne vrouw’ komt uit *Eva*. In juni 1940 werd in de moderubriek het dragen van nieuwe badpakken aangehaald, zo vonden ze dat de “de

---

²²⁰ ‘Boeken, die onze belangstelling waard zijn’ in: *de Christenvrouw* 01-06-1940, 4.

²²¹ Ibidem.

moderne vrouw geen belemmeringen in haar kleding meer kent, zij is zoo vrij als een vogel in de lucht”.²²²

Uit de literatuur is gebleken dat toenemend rookgedrag van vrouwen een van de criteria was voor de ‘moderne vrouw’. Deze ontwikkeling viel *de Nationaalsocialistische Vrouw* op, zo zagen ze: “Waar we ook komen, steeds weer zien we vrouwen en jonge meisjes rooken. Doen ze dit omdat het lekker vinden, of zich een houding willen geven?”²²³ Toch keerde het tijdschrift tegen deze nieuwe moderne gewoonte, want “een nationaal-socialistische vrouw rookt niet, zoolang ze nog kinderen kan schenken aan haar volk”.²²⁴ De nationaalsocialistische vrouw moest immers een Germaans volk voorbrengen, een slechte gezondheid door het roken kon dit alleen maar belemmeren.

Het liberale blad *Eva* besteedde ook weinig aandacht aan het roken van vrouwen, maar bekritiseerde wel het rookgedrag van mannen: “t Moet bij heeren al héél gek lopen, als die zonder hun smokertje zijn”.²²⁵ Naast deze citaten zijn er geen andere resultaten die verwijzen naar (de mening over) rookgedrag onder vrouwen en meisjes.

Door het gebrek aan noemenswaardige resultaten is het voorbarig om te stellen dat de Nederlandse vrouwentijdschriften een duidelijke mening hadden over de ‘moderne vrouw’. Zo zou volgens Schwegman de ‘moderne vrouw’ voorkomen in vrouwenromans wegens het benadrukken van seksuele vrijheid. Dit komt in de geanalyseerde vrouwentijdschriften niet voor. Enkel de mening van *de Christenvrouw* suggereerde een kritische houding jegens de vrouw van tegenwoordig. Von der Dunk benadrukte in zijn publicatie de afwezigheid van moderniteit in Nederland in de onderzoeksperiode. Volgens hem zou de ‘moderniteit’ algeheel uitblijven in Nederland. Wegens het gebrek aan aandacht voor dit onderwerp in de tijdschriften, wordt er geneigd om aan te sluiten bij zijn opvattingen. Door het geringe aantal resultaten, is het echter te voorbarig om hier volledig bij aan te sluiten.

---

²²² ‘Eva en de Mode’ in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 18-07-1940, 26.

²²³ ‘Rookt U?’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 1507-1942, 15.

²²⁴ Ibidem.

²²⁵ ‘Levensbladzijde’ in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 03-10-1940, 120.

Hoofdstuk 3 – Het ideaalbeeld van de vrouw op basis van dagbestedingen

Inleiding

In vorig hoofdstuk is ingegaan op het ideaalbeeld van de vrouw op basis van haar uiterlijk, haar mening ten opzichte van feminisme en haar relatie tot de man. Dit hoofdstuk gaat in op de dagbestedingen van de verzuilde Nederlandse vrouw. Hieruit zal blijken welke activiteiten of dagbestedingen voor vrouwen door tijdschriften werden gestimuleerd of juist werden afgeraden. Met dagbestedingen wordt verwezen naar activiteiten als (on)betaalde arbeid, activiteiten buitenshuis en de mening ten opzichte van studeren en de rol van de huisvrouw. Het hoofdstuk beantwoordt de volgende vraag: *Wat was het ideaalbeeld van de vrouw op basis haar dagbestedingen?*

3.1 Beperking en verbod van arbeid voor de gehuwde vrouw

Het onderwerp dat de meeste resultaten opleverde en waarover tijdschriften het vaakst publiceerden, was betaalde arbeid van de (gehuwde) vrouw. Zoals eerder vermeld, droegen verschillende omstandigheden bij aan de beperking van vrouwenarbeid. De gevolgen van de economische crisis versterkten het idee dat mannen recht hadden op betaalde arbeid wegens de hoge werkloosheid en het kostwinnersideaal.²²⁶ Vrouwen werden als gevolg hiervan over het algemeen geweerd van de arbeidsmarkt. Dit leidde tot een afname van het aantal vrouwelijke studentes; ondanks een academisch diploma hadden mannen sowieso voorrang op de arbeidsmarkt.²²⁷ De afname van vrouwen op de arbeidsmarkt werd een aantal jaar later nogmaals versterkt door het wetsvoorstel van Romme die in 1937 vrouwenarbeid voor gehuwde vrouwen geheel wilde verbieden.

Verschuillende tijdschriften schreven dan ook herhaaldelijk over dit voorstel. Met name *de Proletarische Vrouw* en *Huwelijk en Huisgezin* spraken zich hierover uit, al bestond er een sterke discrepantie tussen de twee. In februari 1940 laat *de Proletarische Vrouw* al voorzichtig weten het niet eens te zijn met het voorstel: “Den katholieken minister Romme; deze naam

---

²²⁶ De Haan, *Sekse op kantoor*, 220.

²²⁷ M. Bosch, *Het geslacht van de wetenschap; Vrouwen en hoger onderwijs in Nederland 1878-1948* (Rotterdam 1994).

heeft, speciaal bij vrouwen geen bijzonder gunstige klank nagelaten.”²²⁸ In een volgende editie sprak een auteur zich meer uit, en vond dat het wetsvoorstel tegen twee principes inging: “Omdat wij met kennis van de feiten *ten eerste* moeten vaststellen, dat zéér veel van die arbeid uit nood geschiedt en *ten tweede* dat wij het onredelijke en ongepast vinden om te gehuwde vrouw haar vrijheid in dit opzicht te ontnemen.”²²⁹ Er kan dus worden gesteld dat het tijdschrift zich keerde tegen het voorstel op basis van twee zaken: vrouwenarbeid was voor socialistische gezinnen financieel noodzakelijk en zou het de vrijheid van vrouwen ontnemen. De auteur sluit zijn betoog met: “Er moeten dus nog enige foutieve en achterlijke begrippen bij sommige mannen worden opgeruimd”, waarbij met ‘mannen’ werd verwezen naar de ministers in kwestie.²³⁰

Volgens dit tijdschrift zorgde het arbeidsverbod niet alleen voor verontwaardiging onder de socialisten, ook “Christelijke, zelfs Roomse vrouwen ageerden tegen het ontwerp.”²³¹ In de artikelen uit *Huwelijk en Huisgezin* is dit echter niet gebleken. Zoals in de inleiding al is vermeld, steunden de katholieken juist wél het wetsvoorstel van hun minister en werd kritiek hierop niet gewaardeerd. Deze houding kan niet als verrassend worden beschouwd; de katholieke vrouw hoorde immers thuis bij het gezin waar de man als kostwinner diende. Als de katholieke vrouw betaalde arbeid zou verrichten, zou dat haar van haar natuurlijke taak als moeder afleiden.²³²

3.1.1 Uiterst ‘vrouwelijke’, (on)betaalde beroepen

Zoals eerder besproken waren bepaalde beroepen toegestaan voor vrouwen, omdat hun vermeende vrouwelijke eigenschappen daarin goed tot hun recht kwamen. Deze werden daarom ‘specifiek vrouwelijke’ beroepen genoemd. Deze kenmerkende vorm van vrouwenarbeid werd meermaals door de tijdschriften besproken. Volgens *de Christenvrouw* leerde protestantse meisjes “om het middelpunt van het gezin te zijn, en opvoedster der kinderen, òf om andere, specifiek vrouwelijke arbeid in de maatschappij te verrichten”.²³³ Hier verwees *de Christenvrouw* naar het onbetaalde vrouwelijke, verzorgende werk zoals in het onderwijs, verzorging of binnen de sociale sector dat werd geaccepteerd.²³⁴ Wel kan er uit

---

²²⁸ ‘Binnenhof’ in: *de Proletarische Vrouw* 14-02-1940, 4.

²²⁹ ‘Arbeidsbeperking’ in: *de Proletarische Vrouw* 21-02-1940, 2.

²³⁰ Ibidem.

²³¹ ‘Binnenhof’ in: *de Proletarische Vrouw* 14-02-1940, 4.

²³² ‘Sprokkelingen, Moeder-in-loondienst’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1938, 83.

²³³ ‘Meisjesopvoeding in dezen tijd’ in: *de Christenvrouw* 01-07-1940, 7.

²³⁴ van der Streek, van Kersbergen, e.a., *Geloven in macht*, 188.

het citaat worden afgelezen dat protestantse meisjes desalniettemin ernaar moesten streven om het middelpunt van het gezin te worden. Een alternatief was het uitvoeren van vrouwelijk, maatschappelijk werk. Wel zou moet worden opgemerkt dat het citaat verwijst naar ‘meisjes’, waarmee ongetrouwde vrouwen worden bedoeld. Waarschijnlijk was deze vorm van arbeid niet langer toegestaan na het huwelijk. Er zijn namelijk geen resultaten die bevestigen dat gehuwde vrouwen deze arbeid ook uitvoerden. Het is daarom voorbarig om te concluderen dat getrouwde vrouwen deze beroepen net zo goed mochten uitvoeren.

Daarnaast werd werk dat door *de Christenvrouw* niet als ‘vrouwelijk’ werd gezien, bekritiseerd. Zo vond het tijdschrift dat vrouwen niet geschikt waren om te werken als politieagente want: “De lust voor sensatie is zoo groot, dat zij de spanning haast met innerlijk plezier, althans innerlijke voldoenden helpen vermeederen zelfs door valsche geruchten te verspreiden!”²³⁵ Vrouwelijke eigenschappen zouden dit beroep dus enkel in de weg zitten. De protestantse vrouw mocht volgens *de Christenvrouw* dus uitsluitend ‘specifiek vrouwelijke’ beroepen uitvoeren, mits ze getrouwd was.

De socialisten hadden moeite met de terminologie en de invulling van ‘uiterst vrouwelijke’ beroepen. Het tijdschrift stelde nadrukkelijk dat arbeid niet aan gender gebonden zou moeten zijn; vrouwen zouden niet tot een bepaalde sector beperkt mogen blijven. Dit wordt bevestigd in een artikel in februari 1940: “Daarbij vaststellende, dat in de praktijk de slechtst bezoldigde functies ‘vrouwelijke beroepen’ zijn, en waar halen mannen het recht vandaan vast te stellen dat de vrouw krachtens haar aard en aanleg van het best voor bepaalde beroepen geschikt is?”²³⁶ Een mogelijke verklaring voor deze defensieve houding is dat *de Proletarische Vrouw* streefde naar gelijkheid tussen man en vrouw. De term ‘specifiek vrouwelijke beroepen’ weerspiegelde juist genderongelijkheid.

Ook *de Nationaalsocialistische Vrouw* schonk aandacht aan de ‘typisch vrouwelijke arbeid’. Zo zouden volgens het tijdschrift beroepen als verpleegster, analiste, winkeljuffrouw of kamermeisje in deze categorie vallen. Ten opzichte van *de Christenvrouw* breidden de nationaalsocialisten hun scala aan ‘typische vrouwelijke arbeid’ uit: “En zeker willen wij de vrouw niet missen bij het onderwijs, evenmin trouwens als in de sport, de mode, den tuinaanleg, de journalistiek en de wetenschap.”²³⁷ Met dit citaat suggereerde het tijdschrift dat het diverse beroepen aanmoedigde, al komt dit in andere citaten of artikelen niet meer voor. Hoe het tijdschrift sprak over vrouwenarbeid, komt later aan bod.

---

²³⁵ ‘Plaatselijke organisatie van het ‘vrouwenwerk’ in het A.P.C’ in: *de Christenvrouw* 01-04-1940, 5.

²³⁶ ‘Binnenhof’ in: *de Proletarische Vrouw* 21-02-1940, 4.

²³⁷ ‘Werkende vrouwen’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 15-01-1942, 10.

3.1.2 Algemene kijk op betaalde vrouwenarbeid

De vijf verschillende zuilen verschilden van mening over betaalde vrouwenarbeid, wat zichtbaar werd in de tijdschriften. Uit de resultaten is gebleken dat *Eva*, *de Proletarische Vrouw* en *Nationaalsocialistische Vrouw* voorstander waren van betaalde vrouwenarbeid. De confessionele tijdschriften keerden zich hiertegen.

Het liberale blad *Eva* trok vrouwenarbeid niet in twijfel, ook ‘typisch vrouwenarbeid’ werd niet benoemd. Dat de vrouw betaalde arbeid verrichtte, was volgens het tijdschrift een gegeven. Zo werd in maart 1941 het diverse leven van de liberale vrouw aangehaald: “Zij zal werkzaam kunnen zijn in huis en tuin, op kantoor en bureau, en zij zal zelfs naar concert en comedie kunnen gaan, naar diners en bridge-partijtjes.”²³⁸

Met name randzaken die het werk konden vergemakkelijken moesten worden aangepast volgens *Eva*: “De werkende vrouw (en hoeveel werkende vrouwen telt de wereld thans) gunt zich niet meer de tijd voor elken uitgang uren bij den kapper te verblijven, of dezen te ontbieden in haar huis, zij wil een praktisch kapsel.”²³⁹ Naast dat het kapsel vooral praktisch moest zijn, was ook een kledingstuk als een ochtendjapon overbodig wegens werk: “Honderden, neen, duizenden vrouwen zijn er, die na het ontbijt moeten wegdraven naar haar werk buitenshuis, en zij moeten de morgenjapon snel voor een vlotte jurk kunnen vervangen.”²⁴⁰ Tot slot vroeg een modern gezin met een werkende vrouw om “een moderne woning-inrichting. De vrouw, die buitenshuis haar werkkring heeft, zou haar centrale verwarming, haar bad met geiser, gemakkelijke keukeninrichting vanzelfsprekend niet graag missen.”²⁴¹ Op basis van deze resultaten kan worden aangenomen dat *Eva* vrouwelijke arbeid als iets vanzelfsprekends beschouwde. Discussies over de vraag of gehuwde vrouwen mochten werken ontbreken dan ook in het tijdschrift. Er kan dus worden gesteld dat *Eva* streefde naar zelfontplooiing van de vrouw; ze stimuleerden lezeressen om erop uit te gaan en zich te ontwikkelen door betaalde arbeid te verrichten.

Zoals reeds besproken is *de Proletarische Vrouw* evengoed voorstander van vrouwenarbeid, al verschilde deze met *Eva* in aanpak. In de artikelen in het liberale blad werd de nadruk gelegd op de vanzelfsprekendheid van betaalde arbeid, *de Proletarische Vrouw* bevatte eerder activistische uitspraken. Zaken als het wetsvoorstel van Romme of het ‘typisch vrouwenarbeid’ werden sterk bekritiseerd. Dit had met name te maken met het feit dat een

---

²³⁸ ‘Eva en de Mode’ in: *Eva; Hollandsche Lelie* 06-03-1941, 381.

²³⁹ ‘Eva en de Mode’ in: *Eva; Hollandse Lelie* 25-07-1940, 32.

²⁴⁰ ‘Eva en de Mode’ in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 14-11-1940, 184.

²⁴¹ ‘Iets over Moderne Binnenhuis-Architectuur’ in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 13-02-1941, 340.

dubbel inkomen noodzakelijk was voor de meeste lezeressen. Anderzijds werd vanuit feministisch oogpunt vrouwenarbeid geprezen in het tijdschrift. In februari 1940 werd een artikel geplaatst waarin werd aangekondigd dat vrouwen officieel kinderrechter mochten worden: “Wij herinneren ons ook officiële berichtgeving, waarin de onmogelijkheid ervan werd betoogd vanwege lichamelijke ongeschiktheid der vrouw voor zulk een ambt. Maar de tijd en de gewijzigde omstandigheden spraken het laatste woord. En niet ’t minst hebben vrouwen zelf verandering bewerkstelligd: meer vrouwelijke juristen, die een goede naam hebben!”²⁴² Het verschil met *Eva* was dat de nadruk werd gelegd op zelfontplooiing door de vanzelfsprekendheid van betaalde arbeid. In *de Proletarische vrouw* kwam juist het socialistische karakter naar voren wegens de activistische uitspraken. Zo werd beperking van vrouwenarbeid bekritiseerd in het tijdschrift, uitbreiding van beroepen die door vrouwen werden ingenomen, werden geprezen.

Ook de protestantse *Christenvrouw* was op de hoogte van de vrouwelijke kinderrechter, al waren zij hierover wat minder uitbundig: “Dat ook vrouwen benoembaar zijn tot het ambt Kinderrechter. Hiermede zal dan aan een jarenlange wensch van vele vrouwen allerlei richting zijn voldaan.”²⁴³ Protestanten waren iets genuanceerder in hun opvattingen over vrouwenarbeid: ongehuwde vrouwen mochten wel betaald ‘typisch vrouwelijk’ werk uitvoeren. Betaalde arbeid van de gehuwde vrouw werd echter niet geaccepteerd omdat het gezin hieronder zou leiden: “Wat moet er in het gezin terecht komen, als daarover het oog van de gehuwde vrouw en moeder niet meer kan gaan?”²⁴⁴ Daarnaast zou betaalde arbeid van werkende vrouwen ten koste gaan van de werkgelegenheid van mannen: “Hetzelfde geldt van de werkloosheid, waaraan mannen ten prooi zijn. Zeer zeker zou een deel van hen werk vinden, als de werkende vrouw er niet was.”²⁴⁵ Naast deze resultaten zijn er weinig andere citaten waarin arbeid van de gehuwde vrouw werd afgewezen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat sommige auteurs van *de Christenvrouw* hier ook geen sterke mening over hadden: “Waar het nu om gaat is de vraag of er voor een vrouw een plaats *kan, mag* en *moet* zijn buiten het gezin; ik waag mij niet aan de oplossing.”²⁴⁶ Er kan worden aangenomen dat *de Christenvrouw* betaalde arbeid voor de gehuwde vrouw over het algemeen afkeurde. Betaald, maatschappelijk werk was enkel mogelijk voor de ongehuwde vrouw.

---

²⁴² ‘De vrouwelijke kinderrechter komt!’ in: *de Proletarische Vrouw* 28-02-1940, 2.

²⁴³ ‘Het gebeuren om ons heen’ in: *de Christenvrouw* 01-03-1940, 4.

²⁴⁴ ‘Een vreemde raad’ in: *de Christenvrouw* 01-04-1940, 2.

²⁴⁵ ‘Flitsen uit het vrouwenleven’ in: *de Christenvrouw* 01-04-1940, 4.

²⁴⁶ ‘Van binnen en buiten onze grenzen’ in: *de Christenvrouw* 01-03-1939, 6.

Huwelijk en Huisgezin keerde zich sterk tegen arbeid van de vrouw. De rol van de gehuwde vrouw was immers het huiselijk geluk bevorderen, werk buitenshuis was hiermee in strijd. Gehuwde vrouwen die wel werkten, werden dan ook bekritiseerd: “Ik hou het meest van mijn werk.... Als het klaar is, maar ’t meest hou ik... van mijn salaris.”²⁴⁷ In dit gedicht werd op een sarcastische manier de werkende vrouw verweten meer te houden van haar salaris en kon ze hierdoor “geen kind’ren gebruiken”.²⁴⁸ Volgens *Huwelijk en Huisgezin* kon arbeid van de gehuwde vrouw een belemmering vormen in gezinsuitbreiding, wat tegen het geloof inging. Het geloof streefde immers naar gezinnen van een zo groot mogelijke omvang. Ook betaald werk van de ongehuwde vrouw werd niet getolereerd door het tijdschrift. Zo zouden “kinderlooze vrouwen dikwijls gaan werken in fabrieken en op kantoren, waar zij de mannen het werk uit handen nemen.”²⁴⁹ Ongehuwde vrouwen werden dus bekritiseerd voor het feit dat ze het werk van mannen ‘afpakten’. Het tijdschrift spreekt niet over ‘typisch vrouwelijk werk’, vermoedelijk omdat dit ook niet werd toegestaan. Bovendien hebben alle citaten die over werk gaan uitsluitend betrekking op huishoudelijke taken.

In *de Nationaalsocialistische Vrouw* werd arbeid van de gehuwde vrouw juist geprezen: “Is werkelijk ZIJ de beste moeder, die den geheelen dag om haar kinderen heen hangt, of is het de werkende gehuwde vrouw, die de kinderen den geheelen dag nu eens niet heeft verboden? Hebt gij weleens een werkende gehuwde vrouw zien thuiskomen in het gezin? De kinderen hangen haar lachend en stoeiend aan den hals.”²⁵⁰ Ook was het tijdschrift onder de indruk van de toenemende vrouwenarbeid in Duitsland. Zo werd er in Duitsland een tentoonstelling van vrouwenarbeid georganiseerd, die een beeld gaf van “allerlei beroepen, waarbij er zijn, die wij nimmer als specifiek vrouwelijk hadden bekeken, zoals horlogemaakster.”²⁵¹ Wat dubbelzinnig is aan *de Nationaalsocialistische Vrouw*, is dat het voorstander zou zijn van uitbreiding van ‘vrouwelijke’ beroepen. Dit is waarschijnlijk gebaseerd op de tentoonstelling in Duitsland, waar Duitse vrouwen ook niet ‘specifiek vrouwelijke’ beroepen uitoefenden. Wat opvallend is, is dat het tijdschrift onderscheid maakte in hun opvatting over verschillende beroepen. Zo kijkt het neer op vrouwelijk werk op kantoor: “Even dwaas is het, om de dames, die zich voor het huishouden te goed achten en daarom maar ergens op een kantoor ronddwalen tot de werkende vrouw te rekenen.”²⁵²

---

²⁴⁷ ‘Gehuwde vrouw-in-vesten-loondienst’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1938, 84.

²⁴⁸ Ibidem.

²⁴⁹ ‘Fabrieken’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1939, 98.

²⁵⁰ ‘De werkende gehuwde vrouw’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 01-03-1942, 11.

²⁵¹ Ibidem.

²⁵² ‘Werkende vrouwen’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 15-01-1942, 10.

Arbeid van vrouwen die “de allerakeligste karweitjes uit handen van hunner mannelijke kameraden overnamen”, werden wel geprezen.”²⁵³ Een mogelijke verklaring is dat *de Nationaalsocialistische Vrouw* met name arbeid wilde stimuleren dat overeenkwam met het strijdlustige en harde karakter van de nationaalsocialistische vrouw. Een baan op kantoor was dit vermoedelijk niet.

3.2 Activiteiten buitenshuis

Naast (on)betaalde arbeid, waren er andere manieren waarop de Nederlands verzuilde vrouw haar dag kon invullen. Tijdschriften schreven herhaaldelijk over verschillende buitenhuiselijke activiteiten, en welk standpunt zij innamen hierover. Uit het onderzoek is gebleken dat er een tweedeling bestaat in opvattingen tussen de verzuilde tijdschriften. Zo moedigden *de Proletarische Vrouw*, *Eva* en *de Nationaalsocialistische Vrouw* de uithuizigheid van haar lezeressen aan, confessionele tijdschriften keurden deze activiteiten af.

Het liberale blad *Eva* trok de mogelijkheden van vrouwen tot uithuizigheid niet in twijfel. Ze zagen het wederom als iets vanzelfsprekends. Voor de aanvang van de oorlog vroeg een auteur van *Eva* zich af: “Wat moet ik aantrekken, als ik ga bridgen, bij vrienden te dineeren ben gevraagd, of deelneem aan een avondpartijtje?”²⁵⁴.

Daarnaast nam de vrouw uit *Eva* “deel aan de genoegens van zomer-sport; zij speelde ‘jeu de grace’ en ‘croquet’”²⁵⁵. Deze citaten suggereren dat *Eva* haar lezeressen aanmoedigden om activiteiten buitenshuis te ondernemen. De afweging of dit mogelijk was voor de vrouw werd buiten beschouwing gelaten.

Ondanks de oorlog verkondigde *Eva* aan haar lezeressen aan dat uitgaansavonden nog steeds mogelijk waren, maar ze zullen “zich in hoofdzaak bepalen op concert- opera- en operette-, theater en bioscoopbezoek; veel toilet zal daarvoor niet gemaakt worden”²⁵⁶

Ook dagjes uit werden gestimuleerd door het blad. Zo verscheen in augustus 1940 een verhaal waarin een aantal vrouwen op stap gingen in Den Haag. Lezeressen kregen in het verhaal tips over de stad: “Als ik de dagjesmensen d.w.z de ééndag-touristen door Den Haag mocht geven, zou ik ze ’t volgende dagplan willen adviseeren.”²⁵⁷ Het verhaal vervolgde met een reisplan, waardoor *Eva* het voor haar lezeressen vergemakkelijkte om de stad te bezoeken.

---

²⁵³ ‘De vrouw’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 21-10-1941, 1.

²⁵⁴ ‘Eva en de Mode’ in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 07-03-1940, 465.

²⁵⁵ ‘Eva en de Mode’ in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 18-07-1940, 26.

²⁵⁶ ‘Uit de bonbondoos’ in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 04-12-1941, 235.

²⁵⁷ ‘Uit de bonbondoos’ in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 01-08-1941, 42.

Uit bovenstaande voorbeelden blijkt dat de oorlog weinig invloed had op het uitgaansgedrag van vrouwen, en dat dit gedrag ook niet ter discussie stond. Het tijdschrift beschouwde deze activiteiten als vanzelfsprekend en maakte ze, dankzij de tips van *Eva*, gemakkelijker of modieuzer. Het idee van zelfontplooiing komt in deze citaten naar voren; *Eva* stimuleerde haar lezeressen om individuele keuzes te maken door erop uit te gaan.

Ook het socialistische blad *de Proletarische Vrouw* stond positief tegenover buitenhuiselijke activiteiten, zo “zijn er natuurlijk altijd aardig uitgangetjes, zoals ’n filmvertoning of ’n avondje met genoeg afwisseling, waar ook de vrouwen mee uitgenodigd worden. En dan komen de vrouwen natuurlijk graag.”²⁵⁸ Wat dit citaat onderscheidt van *Eva*, is dat het liberale blad het vrouwelijk individu aanspoorde zelfstandig activiteiten te ondernemen. Ook dit citaat benadrukt de vanzelfsprekendheid van vrouwelijke uithuizigheid, al werd in *de Proletarische Vrouw* de nadruk gelegd op deelname samen met anderen. Daarnaast verwees het tijdschrift meermaals naar vakantiehuis ‘de Born’, waar socialistische vrouwen een week in de zomer konden verblijven. Deze week werd georganiseerd om “de huisvrouw een paar dagen vrij te doen zijn van het werk van alledag”.²⁵⁹ Hier konden (huis)vrouwen lezingen of cursussen volgen en ondernamen ze verschillende activiteiten. Ondanks dat in deze week de nadruk lag op het ideologisch enthousiasmeren, werd wel uithuizigheid door middel van een vakantie week voor de huisvrouw gestimuleerd.

Ten slotte keek *de Nationaalsocialistische Vrouw* positief naar activiteiten die door de vrouw buitenshuis werden ondernomen. Verschillende voorbeelden laten zien dat het tijdschrift haar lezeressen stimuleerde om te sporten: “In Lentemaand beginnen wij weer te denken aan sport en spel in de vrije natuur”.²⁶⁰ Daarnaast zag het tijdschrift net zoals de liberalen en socialisten activiteiten als iets vanzelfsprekends: “Ja, soms is moeder niet thuis, maar daar staat weer tegenover dat ik zooveel beleef dat er altijd wel wat te vertellen is als ik thuis kom en dat vinden ze fijn.”²⁶¹ Kinderen moesten dus accepteren dat de moeder niet altijd thuis was, omdat zij eropuit was. Daarnaast vond het tijdschrift dat haar lezeressen “zich best een oogenblikje kan vrijmaken, dat U anders met winkelen of een bioscoopje zoudt besteden”.²⁶² Het citaat bevestigt het idee dat lezeressen van *de Nationaalsocialistische Vrouw* uithuizig waren, aangezien ze winkelden of de bioscoop bezochten.

---

²⁵⁸ ‘Indirecte vakverenigingsleden’ in: *de Proletarische Vrouw* 14-02-1940, 4.

²⁵⁹ ‘Wij willen weten, wij willen begrijpen’ in: *de Proletarische Vrouw* 03-04-1940, 2.

²⁶⁰ *De Nationaalsocialistische Vrouw* 15-03-1942, 1.

²⁶¹ ‘Wat doen onze N.S.V.O’sters?’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 12-1941, 15.

²⁶² ‘Breng verscheidenheid!’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 01-09-1942, 16.

Het tijdschrift komt overeen met *Eva* en *de Proletarische Vrouw* aangezien het ervanuit ging dat haar lezeressen mogelijkheden hadden om buitenhuiselijke activiteiten te ondernemen. Dit werd, net zoals in de andere tijdschriften, niet in twijfel getrokken. Wel moet worden opgemerkt dat met name activiteiten werden uitgelicht die aansloten bij de N.S.V.O. Dagjes uit, cursussen, vakanties, vergaderingen of bijeenkomsten georganiseerd door de organisatie kregen voorrang in het tijdschrift. Zo werd er bijvoorbeeld in september 1941 een groot artikel gewijd aan het bootje varen met de organisatie door de Leidse grachten.²⁶³ Hoewel bovenstaande citaten de indruk wekken dat er veel ruimte was voor de individuele vrouw, lag de nadruk vooral op gezamenlijke activiteiten binnen de N.S.V.O. Waarschijnlijk was dit bedoeld om het groepsgevoel onder de ‘kameraadskes’ te versterken en om nieuwe leden en lezeressen aan te trekken.

De confessionelen hadden een andere mening over deze activiteiten. Waar ze als vanzelfsprekend werden gezien onder andere zuilen, zagen de gelovigen dit eerder als een bedreiging. De verklaring voor de negatieve kijk op de uithuizigheid lag volgens *Huwelijk en Huisgezin* bij het feit dat “de uithuizigheid van de vrouw is een geweldige sta-in-de-weg voor den opbouw van een rijk godsdienstig leven in ’t gezin”.²⁶⁴ Deze verklaring kan niet als verrassend worden beschouwd; de katholieke vrouw had als voornaamste doel om moeder te worden van een groot gezin, activiteiten buitenshuis kon dit doel alleen maar belemmeren. Dit gold overigens niet alleen voor de vrouw, ook de uithuizigheid van de man had negatieve gevolgen op het gezin: “Hij bezoekt zijn clubs en sportterreinen en de eerste scheiding der wegen vindt plaats”²⁶⁵ Man en vrouw moesten volgens het tijdschrift dus zo veel mogelijk thuisblijven om een ‘rijk gezin’ op te bouwen.

Als eenmaal activiteiten als reizen werden ondernomen waren “Gevaren zekeer grooter, wanneer men reist in neutraal gezelschap! Dus: katholieken reizen veiliger en daarom alleen in Katholiek verband!”²⁶⁶

De Christenvrouw is minder uitgesproken als het gaat om activiteiten buitenshuis. Het tijdschrift benadrukte eerder het belang van de huisvrouw dan dat het activiteiten daarbuiten bekritiseerde. Als er activiteiten werden ondernomen volgens *de Christenvrouw*, waren deze gerelateerd aan het geloof. Zo werd het vormen van Bijbel-, studie- of leeskringen wel door het tijdschrift gestimuleerd. Een mogelijke reden voor het uitblijven van duidelijke citaten, is

---

²⁶³ ‘Uitje met de N.S.V.O’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 09-09-1941, 4.

²⁶⁴ ‘Het gezin, een heiligdom van god’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1940, 6.

²⁶⁵ ‘Het gezin ontdekt?’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1940, 66.

²⁶⁶ ‘Sprokkelingen’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1938, 143.

dat *de Christenvrouw* eerder de nadruk wilde leggen op het rolpatroon van moeder en huisvrouw. Daarnaast kon het uitblijven mogelijk een vorm van vanzelfsprekendheid betekenen; uithuizigheid van vrouwen werd niet ter discussie gesteld.

3.3 Het stimuleren van studeren of en het intellect

Naast (on)betaald werk of het ondernemen van activiteiten buitenshuis, is ook gekeken naar de mening van de tijdschriften over studie. Uit het onderzoek is gebleken dat er weinig resultaten zijn die dit onderwerp aanhalen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat weinig Nederlandse vrouwen studeerden, rond het interbellum schommelde het percentage vrouwelijke studentes rond de 20%.²⁶⁷ Tijdschriften schonken mogelijk weinig aandacht hieraan, met de motivatie dat niet veel lezeressen geïnteresseerd zouden zijn in het volgen van een studie. Desondanks hadden verschillende tijdschriften wel een mening over dit onderwerp. Ook is gekeken in hoeverre de tijdschriften vrouwen aanmoedigden tot intellectuele ontwikkeling, zoals via studieclubs of verdieping in verschillende actuele onderwerpen.

Er zijn twee tijdschriften die zich het meest uitspraken over dit onderwerp; *Huwelijk en Huisgezin* en *de Nationaalsocialistische Vrouw*. Het katholieke blad stimuleerde met name de nijverheidsscholen, waar meisjes “Bij uitstek vrouwelijke bezigheden leren”.²⁶⁸ Op deze scholen leerden meisjes zich voor te bereiden op het latere leven, waarin ze alle kundigheden voor het huishouden tot zich konden nemen. De enige andere opleiding die het tijdschrift als optie geeft is: “Wilt ge toch doorstudeeren? Dat biedt de studie voor leeraares toch een betere kan op benoeming.”²⁶⁹ Andere studies of opleidingen werden niet aangehaald. Dit lag niet in lijn met het katholieke idee van ‘vrouwelijke bezigheden’ en de opvoeding van meisjes tot huisvrouw of opvoedster.

Ook *de Nationaalsocialistische Vrouw* sprak zich uit over studeren, zij het op een negatieve manier. Zo vond een auteur in 1942 studeren zonde van de tijd: “Vindt u niet, dat zij haar kostbaaren tijd verknoeit met te blijven doorblokken terwijl U van tevoren zeker van bent, dat zij tòch nooit iets zal bereiken in een verdere studie?”²⁷⁰ De verklaring voor deze negatieve houding tegenover studeren wordt later in het artikel gegeven: “Zij meenen het goed, o zoo goed, met haar dochters, maar zij doen zoo verkeerd en zij zijn zelfs veelal de oorzaak, dat

---

²⁶⁷ Bosch, *Het geslacht van de wetenschap*, 196.

²⁶⁸ ‘Vergissingen, die zich wreken’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1938, 80.

²⁶⁹ Ibidem.

²⁷⁰ ‘De Vrouw in Duitschland’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 15-06-1942, 3.

haar dochters later verwende, ontevreden, niet te genieten vrouwen worden. Omdat zij niet de liefde tot den arbeid hebben leeren kennen.”²⁷¹ De verklaring voor de negatieve houding naar studeren was dus gebaseerd op de angst dat de nationaalsocialistische vrouw een afkeer zou krijgen van arbeid.

De Christenvrouw besteedde weinig aandacht aan dit onderwerp. Het enige resultaat waar enigszins een mening werd gevormd, werd geplaatst in februari 1940: “Door de studie – ik werd lid van de Christelijke Studentenvereniging – kwam ik weer in aanraking met de problemen, die mijn innigste belangstelling hadden. Ik heb ’t hier en elders gezocht, ik heb in die tijd een crisis in mijn geloofsleven meegemaakt.”²⁷² Met dit interview kan de auteur verwijzen naar het feit dat studeren persoonlijke geloofsovertuiging kon belemmeren. Door het gebrek aan andere resultaten, is het echter te voorbarig om te stellen dat de *Christenvrouw* een duidelijke mening had over studeren. Tevens omdat volgens het citaat en volgens literatuur, wel verschillende Christelijke studentenverenigingen bestonden.²⁷³

Wat bovendien opvalt, is dat de ‘linkerzijde’ zich amper uitsprak over studeren. Alleen op basis van een citaat uit *de Proletarische Vrouw* kan worden afgeleid dat het tijdschrift vrouwenstudies aanmoedigde: “Is er een kans dat de vrouwenstudie achteruitgaat, wat een groot maatschappelijk nadeel is.”²⁷⁴ Verder schonk het tijdschrift geen aandacht aan dit onderwerp. Een mogelijke verklaring voor het uitblijven van reacties is dat de lezeressen van het socialistische tijdschrift grotendeels uit de arbeidersklasse kwamen. Studerende vrouwen kwamen meestal voort uit rijkere kringen.²⁷⁵ Wel werden lezeressen aangespoord zich verder te verdiepen in materie in studieclubs, alhoewel deze ideologisch georiënteerd waren. Ook het blad *Eva* bevat weinig tot geen resultaten als het gaat om studeren of intellectuele stimulatie. Er werden wel zoals in het feministische stuk besproken, geleerden geprezen wegens hun intellectuele prestaties. Gezien het lezerspubliek kon worden verwacht dat er rubrieken over studie of andere intellectuele stukken werden geplaatst. Waarom dit niet gebeurde, is onduidelijk.

---

²⁷¹ Ibidem.

²⁷² ‘Flitsen uit het vrouwenleven’ in: *de Christenvrouw* 01-02-1940, 5.

²⁷³ Bosch, *Het geslacht van de wetenschap*, 337.

²⁷⁴ ‘Om de rechten der vrouw’ in: *de Proletarische vrouw* 21-02-1940, 4.

²⁷⁵ Bosch, *Het geslacht van de wetenschap*, 196.

3.4 De mening over de huisvrouw

Ten slotte is gekeken naar de mening van tijdschriften over huisvrouwen. In dit verband is nagegaan of het einddoel van de vrouw steevast huisvrouw worden was, of dat de term een afwijkende associatie had.

De confessionele tijdschriften gingen er hoe dan ook vanuit dat haar lezeressen huisvrouw waren of gingen worden. Zo beschouwde de vrouw haar huiswerk “als een taak, waaraan zij met liefde wijden kan, waarin zij haar hart legt, waarmede zij haar liefde en zorg kan aantonen.”²⁷⁶ Daarnaast werd de confessionele vrouw in *Huwelijk en Huisgezin* metaforische vergeleken met een slak, omdat “die altijd aan haar huis gebonden blijft.”²⁷⁷ Dat de confessionele tijdschriften deze uitspraken bevatten, kan als voor de hand liggend worden beschouwd. Het gezin en het huishouden waren immers de belangrijkste zaken voor de confessionele vrouw.

Dit onderwerp komt aan bod omdat *Eva* een afwijkende, eerder negatieve kijk op het begrip huisvrouw had. Zo plaatst het tijdschrift meermaals artikelen waarin deze vrouw bespottend ‘huisvrouwje’ wordt genoemd.²⁷⁸ In hetzelfde artikel verwijt de auteur dat huisvrouwen geen modern interieur hebben, want zij “houden zoo gemakkelijk vast aan het oude vertrouwde.”²⁷⁹ Daarnaast suggereerde *Eva* in september 1941 dat de huisvrouw een historisch begrip is: “Meer dan ooit keert de vrouw weer terug tot de tijden, dat onze voorouders aan ’t spinnewiel zaten en hun eigen lijnwaad aan huis weefden. We keren weer terug tot de middeleeuwen, worden weer in de eerste plaats huisvrouw”.²⁸⁰ Met deze verwijzing naar de middeleeuwen suggereerde de auteur dat huisvrouwen ouderwets waren. Een denkbare reden voor deze negatieve houding is dat liberalen individuele zelfontplooiing benadrukten, het leven binnenshuis zou dit juist beperken. Daarnaast maakte *Eva* duidelijk dat economische onafhankelijkheid door arbeid werd gestimuleerd. Een leven als huisvrouw die afhankelijk was van haar mannelijke kostwinner was hiermee in tegenspraak.

De houding ten opzichte van huisvrouwen in *de Nationaalsocialistische Vrouw* is enigszins dubieus. Zo werd de rol van de huisvrouw door het tijdschrift geïdealiseerd: “Vader zegt, dat de vrouw, de huisvrouw of de moeder, hoe je haar ook noemen wil, de belangrijkste figuur is in een volk.”²⁸¹ De taak van de huisvrouw en moeder werd meermaals door het tijdschrift als

---

²⁷⁶ ‘Vraag en antwoord’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1939, 59.

²⁷⁷ ‘Vraag en antwoord’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1938, 28.

²⁷⁸ ‘Iets over Moderne Binnenhuis-Architectuur’ in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 13-02-1941, 340.

²⁷⁹ Ibidem.

²⁸⁰ ‘Haagsch Praatje over Augustus’ in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 04-09-1941, 112.

²⁸¹ ‘Wat zal ik worden?’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 15-09-1942, 12.

het belangrijkste gezien: “In den komenden nationaal-socialistischen staat zal de belangstelling vooral gericht zijn op de huisvrouw en moeder, als hoedster van de jeugd en kern van het gezin.”²⁸² De dubbelzinnigheid zit erin dat het tijdschrift enerzijds het belang van de vrouw als huisvrouw benadrukt, waarin zij als ‘kern van het gezin’ thuis moet blijven om voor man en gezin te zorgen. Anderzijds is in eerdere stukken ook naar voren gekomen dat het tijdschrift de uithuizigheid en betaalde arbeid prijst en stimuleert. Het kan zijn dat *de Nationaalsocialistische Vrouw* haar lezeressen wilde aansporen om deze taken te combineren, al komt dat in geen van de citaten naar voren. Een mogelijke verklaring voor deze dubbelzinnige houding is dat de nationaalsocialistische vrouwen tijdens de bezetting geacht werden te werken in de oorlogsindustrie. Hierdoor konden zij niet langer uitsluitend thuisblijven, maar moesten zij met hun arbeid bijdragen aan de oorlogsinspanningen. Dit wilde *de Nationaalsocialistische Vrouw* mogelijk stimuleren.

---

²⁸² ‘N.S.V.O-nieuws’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 09-06-1940, 17.

Conclusie

Tussen 1880 en 1960 kende Nederland een unieke situatie van verzuiling, waarbij de samenleving was verdeeld in vier ideologisch gescheiden groepen: protestanten, katholieken, liberalen en socialisten. De eersten baseerden hun wereldbeeld op religie, de laatsten op seculiere waarden. Ondanks de ideologische verschillen streefden de zuilen naar een vreedzame samenleving. Tijdens de Tweede Wereldoorlog manifesteerde zich het nationaalsocialisme als een vijfde zuil. Hoewel de bezetting een gezamenlijke afkeer van het Duitse regime teweegbracht, bleven verzuilde opvattingen, onder meer over de rol van de vrouw, bestaan. In welke mate de positie van de vrouw per zuil verschilde, staat echter nog ter discussie.

Blom en Jansz betoogden dat meningen over de vrouw dwars over de gebruikte indelingen heen liepen. Zuilen waren het volgens hen juist met elkaar eens; liberalen en socialisten gingen mee in het gedachtegoed van de confessionelen. Deze overeenstemming zou juist bijdragen aan het succes van de verzuiling volgens Blom.

Bussemaker en Stuurman konden zich niet vinden in deze visie. Volgens hen zou er juist een tweedeling bestaan tussen de confessionelen enerzijds en de liberalen en socialisten anderzijds. Socialisten en liberalen ondersteunden zaken als arbeid van de getrouwde vrouw, het belang van het individu of gelijkstellingen van man en vrouw. Het confessionele overwicht had ertoe geleid dat de liberalen en socialisten de religieuze opvattingen moesten accepteren, hoewel ze er anders over dachten.

Dit onderzoek naar verzuilde vrouwentijdschriften in de periode 1938-1943 weerspreekt de opvattingen van Jansz en Blom. Dit blijkt voornamelijk uit het feit dat geen van de acht onderzochte categorieën unanieme overeenstemming vertoont onder de vier, laat staan vijf, geanalyseerde tijdschriften. Het idee dat dat er geen onderscheid werd gemaakt tussen de zuilen wat betreft de positie van de vrouw, blijkt dus niet uit de geanalyseerde tijdschriften.

Daar tegenover kan wèl worden gesteld dat de resultaten overeenkomen met de opvattingen van Bussemaker en Stuurman. In drie van de uitgelichte categorieën komt duidelijk naar voren dat er een scherp onderscheid in opvattingen bestond tussen de confessionele tijdschriften enerzijds en de liberalen en socialisten anderzijds.

Zo keerden *Huwelijk en Huisgezin* en *de Christenvrouw* zich eerst tegen feminisme. Een hiërarchisch gezinsmodel stond immers haaks op feministische ideeën volgens het katholieke tijdschrift. Hoewel de protestanten iets genuanceerder waren in hun opvattingen, keerden ze

zich sterk tegen dit gedachtegoed als het belang van het gezin werd belemmerd. Ook arbeid van de gehuwde vrouw werd verworpen door de confessionelen. In *Huwelijk en Huisgezin* was betaalde arbeid van de gehuwde en ongehuwde vrouw uitgesloten; de vrouw werkte immers in de huishouding en moest haar resterende tijd besteden aan haar gezin. Dit gold evengoed voor de protestanten, die arbeid van de gehuwde vrouw afwees. Zij stonden wel ‘uiterst vrouwelijke’ beroepen toe, totdat er getrouwd werd. Ook over buitenhuiselijke activiteiten hielden de confessionelen er een negatieve mening op na. Volgens de katholieken konden deze activiteiten alleen maar een rijk godsdienstig leven in de weg staan. De man-vrouw relatie zou dit ook niet ten goede komen. Door de protestanten werden alleen activiteiten die in verband stonden met het geloof geaccepteerd, al bleven verdere negatieve reacties uit. Mogelijk wegens de vanzelfsprekendheid dat deze activiteiten niet ter discussie stonden. De negatieve houding ten opzichte van deze thema’s was voornamelijk gebaseerd op het feit dat de rol van de moeder in het gezin ten alle tijden beschermd moest worden. Zaken die dit doel konden belemmeren, werden als een bedreiging gezien.

De seculiere tijdschriften stonden in hun opvattingen haaks tegenover de confessionelen als het ging om deze thema’s. In zowel *Eva* als in *de Proletarische Vrouw* werden feministes geprezen voor hun emancipatorische overwinningen. Daarnaast benadrukte *Eva* het idee van ‘zichzelf dienen’ in plaats voor iemand anders, en werd de aansluiting bij het feminisme als iets vanzelfsprekend gezien. De *Proletarische Vrouw* was evengoed voorstander van feminisme, aangezien het tijdschrift feministische, activistische uitspraken bevatte. Zo werd over het toestaan van een vrouwelijke kinderrecht positief geschreven. Dat het artikel deze baan dat werd uitgevoerd door een vrouw prees, betekende dat de *Proletarische Vrouw* ook voorstander was van vrouwelijke arbeid. Het socialistische tijdschrift streefde naar gelijkheid van man en vrouw; de vrouw moest dus gelijke kansen hebben op de arbeidsmarkt. Dit activisme was met name gebaseerd op het feit dat de lezeressen financieel afhankelijk waren van een dubbel inkomen. Het liberale blad beschouwde betaalde arbeid van de vrouw als vanzelfsprekend; discussies over of dit wel mogelijk was bleven volledig uit. Er werden juist tips gegeven over hoe het werk juist vergemakkelijkt kon worden. Deze vanzelfsprekendheid gold evengoed voor activiteiten buitenshuis. In *Eva* werd zelfontplooiing van de individuele vrouw benadrukt door haar lezeressen te stimuleren erop uit te gaan. De oorlog had hier weinig invloed op, en ook de man mocht de vrouw de uithuisigheid van de vrouw niet belemmeren. Ook in de *Proletarische Vrouw* werden deze activiteiten gestimuleerd, al spoorde het tijdschrift haar lezeressen eerder aan deze activiteiten met andere vrouwen te ondernemen.

Deze tweedeling blijkt ook uit het feit dat de confessionelen zich nadrukkelijk uitspraken over man-vrouw verhoudingen en zich krachtig verzetten tegen modernisering en studiemogelijkheden voor vrouwen. Uitgaande van het standpunt van Blom en Jansz zouden het liberale en socialistische tijdschrift zich evengoed negatief moeten uitspreken over deze thema's, al deden ze dit niet. Aangezien *Eva* en *de Proletarische Vrouw* zich amper, laat staan negatief, uitspraken over deze thema's kan er in ieder geval niet van worden uitgegaan dat ze het eens waren met de confessionele standpunten.

De opvattingen van *de Nationaalsocialistische Vrouw* zijn opvallend. De auteurs nemen meermaals geen duidelijk standpunt in en zijn tweeslachtig in hun overtuigingen. Ze stimuleerden arbeid van de gehuwde vrouw, mits die aansloot bij het nationaalsocialistische vrouwenbeeld. Tegelijkertijd werd in verschillende artikelen de nadruk gelegd op de moeder als 'kern van het gezin' waarbij haar rol binnen het huishouden actief werd aangemoedigd. Een mogelijke verklaring is dat deze vrouwen tijdens de oorlog werden ingezet voor de oorlogsindustrie. Het idee van de vrouw als 'kern van het gezin' zou wellicht ideologisch georiënteerd zijn, waarbij de vrouw eerder fungeerde als moeder van het nieuwe nationaalsocialistische volk. Ook haar relatie tot de man bleef in *de Nationaalsocialistische Vrouw* onduidelijk; de vrouw zou náást haar man staan en dienen als een medestrijdster. Dit idee ontstond tijdens de oorlog, waarbij vrouwen geënthousiasmeerd werden bij te dragen aan de strijd naar een nationaalsocialistisch volk.

Wegens deze dubbelzinnigheid kan gesteld worden dat de *Nationaalsocialistische Vrouw* in haar opvattingen schipperde tussen de confessionelen enerzijds en de liberale en socialistische tijdschriften anderzijds. Zo nam het tijdschrift hetzelfde standpunt in als de liberalen als het ging om activiteiten buitenshuis; beiden zagen deze als iets vanzelfsprekends. Daarnaast werd ook arbeid van de gehuwde vrouw door beiden gestimuleerd. Daar tegenover laten de resultaten ook zien dat *de Nationaalsocialistische Vrouw* hetzelfde dacht als de confessionele tijdschriften. Zo kon het tijdschrift zich in het confessionele gedachtegoed vinden als het ging om de afkeer van moderniteit en feminisme. Dit gold ook voor de rol van de vrouw als huisvrouw, die door de nationaalsocialistische auteurs evengoed werd geïdealiseerd. Waar het tijdschrift een eenzijdig standpunt inneemt, is het uiterlijk van de vrouw. Zo waren ze allen van mening dat deze gebaseerd moest zijn op praktische zin en zedelijkheid, wat niet voorkomt in de andere tijdschriften.

Op basis van bovenstaande bevindingen kan er dus geconcludeerd worden dat het ideaalbeeld van de vrouw tussen de vijf vrouwentijdschriften verschilde. Gezien het geringe, of het geheel uitblijven van sommige resultaten, zou vervolgonderzoek meer verzuilde

tijdschriften kunnen betrekken om een breder en gevarieerder beeld van de Nederlandse vrouw te krijgen.

Bibliografie

Primaire bronnen

- Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Richtlijnen van de Nationaalsocialistische Vrouwen Organisatie in Nederland inv. nr.1189, bestand 123.
- De liberale staatspartij 'de vrijheidsbond', *beginselverklaring algemeen program Verkiezingsprogram oproep aan de kiezers* (Den Haag 1933).

Tijdschriften: *Eva; de Hollandsche Lelie, de Proletarische Vrouw, Huwelijk en Huisgezin, de Christenvrouw en de Nationaalsocialistische Vrouw*

- 'Arbeidsbeperking' in: *de Proletarische Vrouw* 21-02-1940, 2.
- 'Binnenhof' in: *de Proletarische Vrouw* 14-02-1940, 4.
- 'Binnenhof' in: *de Proletarische Vrouw* 21-02-1940, 4.
- 'Blijvende beginselen in tijdelijke vormen' in: *de Christenvrouw* 01-05-1940, 6.
- 'Boeken, die onze belangstelling waard zijn' in: *de Christenvrouw* 01-06-1940, 4.
- 'Bouwen van een gezin' in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 01-08-1942, 7.
- 'Breng verscheidenheid!' in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 01-09-1942, 16.
- 'Daadkrachtig optreden' in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 24-06-1941, 2.
- De Nationaalsocialistische vrouw* 15-02-1942, 1.
- De Nationaalsocialistische Vrouw* 15-03-1942, 1.
- 'De vrouw' in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 21-10-1941, 1.
- 'De Vrouw in Duitschland' in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 15-06-1942, 3.
- 'De vrouwelijke kinderrechtster komt!' in: *de Proletarische Vrouw* 28-02-1940, 2.
- 'De werkende gehuwde vrouw' in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 01-03-1942, 11.
- 'Een vreemde raad' in: *de Christenvrouw* 01-04-1940, 2.
- 'Eva en de mode' in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 12-09-1940, 94.
- 'Eva en de mode' in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 12-12-1940, 234.
- 'Eva en de mode' in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 02-01-1941, 271.
- 'Eva en de mode' in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 12-12-1940, 234.
- 'Eva en de mode' in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 12-09-1940, 94.
- 'Eva en de mode' in: *Eva; de Hollandsche Lelie* (12-12-1940, 234.
- 'Eva en de Mode' in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 18-07-1940, 26.

'Eva en de Mode' in: *Eva; Hollandsche Lelie* 06-03-1941, 381.
 'Eva en de Mode' in: *Eva; Hollandse Lelie* 25-07-1940, 32.
 'Eva en de Mode' in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 14-11-1940, 184.
 'Eva en de Mode' in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 07-03-1940, 465.
 'Eva en de Mode' in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 18-07-1940, 26.
 'Fabrieken' in: *Huwelijk en Huisgezin* 1939, 98.
 'Feuilleton' in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 03-02-1940, 3.
 'Feuilleton' in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 07-03-1940, 4.
 'Feuilleton' in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 12-09-1940, 94.
 'Feuilleton' in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 03-10-1940, 6.
 'Flitsen uit het vrouwenleven' in: *de Christenvrouw* 01-02-1940, 5.
 'Flitsen uit het vrouwenleven' in: *de Christenvrouw* 01-03-1940, 2.
 'Flitsen uit het vrouwenleven' in: *de Christenvrouw* 01-04-1940, 4.
 'Gehuwde vrouw-in-vasten-loondienst' in: *Huwelijk en Huisgezin* 1938, 84.
 'Haagsch Praatje over Augustus' in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 04-09-1941, 112.
 'Het gebeuren om ons heen' in: *de Christenvrouw* 01-03-1940, 4.
 'Het gezin, een heiligdom van god' in: *Huwelijk en Huisgezin* 1940, 6.
 'Het gezin ontdekt?' in: *Huwelijk en Huisgezin* 1940, 66.
 'Het voornaamste' in: *de Christenvrouw* 01-06-1940, 3.
 'Huiselijke ketterij' in: *de Proletarische Vrouw* 01-01-1940, 4.
 'Iets over Moderne Binnenhuis-Architectuur' in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 13-02-1941, 340.
 'Indirecte vakverenigingsleden' in: *de Proletarische Vrouw* 14-02-1940, 4.
 'Johanna Naber' in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 05-06-1941, 1.
 'Katholieke Bureaux voor Huwelijksvoorlichting' in: *Huwelijk en Huisgezin* 1940, 12.
 'Lastige kinderen' in: *Huwelijk en Huisgezin* 1939, 50.
 'Lastig van lievigheid' in: *Huwelijk en huisgezin* 1939, 39.
 'Levensbladzijde' in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 03-10-1940, 120.
 'Meisjesopvoeding in dezen tijd' in: *de Christenvrouw* 01-07-1940, 7.
 'Mode' in: *Huwelijk en huisgezin* 1938, 151.
 'N.S.V.O-nieuws' in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 09-06-1940, 17.
 'N.S.V.O-nieuws' in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 15-11-1940, 5.
 'Om de rechten der vrouw' in: *de Proletarische vrouw* 21-02-1940, 4.
 'Onpractische vrouwenmode' in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 01-04-1942, 3.
 'Onpractische vrouwenmode' *Nationaalsocialistische Vrouw* 01-05-1942, 11.

- ‘Oproep aan alles Kameraadskes!’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 09-06-1941, 1.
- ‘Opvoedende voorbeeld’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 15-07-1942, 14.
- ‘Plaatselijke organisatie van het ‘vrouwenwerk’ in het A.P.C’ in: *de Christenvrouw* 01-04-1940, 5.
- ‘Selma Lagerlöf’, in: *de Proletarische Vrouw* 27-03-1940, 4.
- ‘Sprokkelingen’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1938, 143.
- ‘Sprokkelingen, Moeder-in-loondienst’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1938, 83.
- ‘Stemmige kleding’ *Nationaalsocialistische Vrouw* 01-04-1942, 20.
- ‘Uit de bonbondoos’ in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 01-08-1941, 42.
- ‘Uit de bonbondoos’ in: *Eva; de Hollandsche Lelie* 04-12-1941, 235.
- ‘Uitje met de N.S.V.O’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 09-09-1941, 4.
- ‘Vergissingen, die zich wreken’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1938, 80.
- ‘Verzorgd uiterlijk’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 01-09-1942, 6.
- ‘Vraag en antwoord’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1938, 28.
- ‘Vraag en antwoord’ in *Huwelijk en Huisgezin* 1939, 97.
- ‘Vraag en antwoord’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1939, 59.
- ‘Vraag en antwoord’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1939, 26.
- ‘Vraag en antwoord’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1940, 4.
- ‘Vraag en antwoord’ in: *Huwelijk en Huisgezin* 1940, 94.
- ‘Vredes-oproep der Zweedse vrouwen’ in: *Proletarische Vrouw* 28-02-1940, 4.
- ‘Wat doen onze N.S.V.O’sters?’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 12-1941, 15.
- ‘Wat zal ik worden?’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 15-09-1942, 12.
- ‘Werkende vrouwen’ in: *de Nationaalsocialistische Vrouw* 15-01-1942, 10.
- ‘Wij willen weten, wij willen begrijpen’ in: *de Proletarische Vrouw* 03-04-1940, 2.

Literatuur

- Bastiaanse, R. C., *De katholieke huwelijksleer. Geschiedenis van een rooms moraliseringsoffensief in Nederland 1880-1965* (Utrecht 2022).
- Bax, E.H., *Modernization and cleavage in Dutch society; a study of long term economic and social change* (Groningen 1988).
- Bloemendaal, A., ‘De vrouw in sport: een rumoerige geschiedenis’ *de Sportwereld* (2011) 1-5.
- Blom, J.C.H., ‘Een harmonisch gezin en individuele ontplooiing. Enkele

- beschouwingen over veranderende opvattingen over de vrouw in Nederland sinds de jaren dertig' *BMGM* 108 (1993) 28-50.
- Bosch, M., *Het geslacht van de wetenschap; Vrouwen en hoger onderwijs in Nederland 1878-1948* (Rotterdam 1994).
- Bosma, E. G., *Oude waarheid en nieuwe orde. Bevindelijk gereformeerden en het nationaalsocialisme 1920-1950* (Amsterdam 2015).
- Döhring, K., Feldmann, R., *Von 'N.S. Frauen-Warte bis 'Victory': Konstruktion von Weiblichkeit in nationalsozialistischen und rechtsextremen Frauenzeitschriften* (Berlijn 2004).
- Bruijn de J., *Haar werk; vrouwenarbeid en arbeidssociologie in historisch en emancipatorisch perspectief* (Amsterdam 1989).
- Bussemaker, J., *Betwiste zelfstandigheid: individualisering, sekse en verzorgingsstaat* (Amsterdam 1993).
- Couzy, L., *Wat doet de N.S.V.O?* (Utrecht 1941).
- Daalder, H., 'Moderne politieke wetenschap en het nut van de geschiedenis' *BMGN* 90:2 (1974) 1-19.
- Dam, van P., 'Voorbij verzuiling en ontzuiling als kader in religiegeschiedenis' in: *Achter de zuilen: op zoek naar religie in naoorlogs Nederland* (2014) 31-53.
- De liberale staatspartij 'de vrijheidsbond', *beginselverklaring algemeen program verkiezingsprogram oproep aan de kiezers* (Den Haag 1933).
- Dunk, von der H., 'Conservatisme in vooroorlogs Nederland' *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (Den Haag 1975) 15-37.
- Fehérváry, K., 'Goods and States: The Political Logic of State-Socialist Material Culture' *Comparative Studies in Society and History* 51:2 (2009) 426-459.
- Gruber, H., Jansz, U., e.a., *Women and socialism – socialism and women; Europe between the World Wars* (New York 1998).
- Haan, de F., *Sekse op kantoor; over vrouwelijkheid, mannelijkheid en macht 1860-1940* (Hilversum 1992).
- Hackney, F. A. S. "They Opened Up A Whole New World": *Feminine Modernity and the Feminine Imagination in Women's Magazine 1919-1939* (London 2010).
- Hellemans, S., *Strijd om de Moderniteit* (Leuven 1990).
- Hülksen, M., 'Fascinerend en veelzijdig: het vrouwentijdschrift als bron. Een (lei)draad voor de beginnende onderzoeker' *Persmuseum* (2005) 1-10.
- Hülksen, M., *Kiezen voor kinderen? Vrouwentijdschriften en hun lezeressen over het*

- katholieke huwelijksleven 1950-1975* (Hilversum 2010).
- Jansz, U., *Denken over sekse in de eerste feministische golf* (Amsterdam 1990).
- Jensen, L.E., 'Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt', *Vrouwentijdschriften en journalistes in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw* (Amsterdam 2001).
- Jorna, J., 'Pantoffels en Rassenleer: de vrouwen van de NSB' *Netwerk Oorlogsbronnen* (2019).
- Kester, A., Wijfjes, H., 'Media en oorlog' *Tijdschrift voor mediageschiedenis* 2:2 (1992) 3-15.
- Krijger, T., "Een vrijzinnige 'meneer'. De Hervorming als toonaangevend en representatief persorgaan van de modern-godsdienstige richting in Nederland (1873-1934)' *Tijdschrift voor tijdschriftstudies* (2013) 37-58.
- Langeveld, H. M., *Vrouw-beroep-maatschappij; analyse van een vertraagde emancipatie* (Utrecht 1969).
- Matthée, Z., *Voor volk en Vaderland; vrouwen in de NSB 1931-1948* (Amsterdam 2007).
- Pott-Buter, H., Tijdens, K., e.a., *Vrouwen; leven en werk in de twintigste eeuw* (Amsterdam 1998).
- Ribberink, A., 'Afscheid van een truttigheidsimago; vrouwengeschiedenis in de jaren vijftig' *Groniek Historisch Tijdschrift* 106 (1989) 1-16.
- Schuit, C., Hemels, J., *Recepten en Rolpatronen; Nederlandse kranten en hun vrouwelijke lezers 1888-1988* (Utrecht 1988).
- Sengers, E., "Because we are Catholic, we are modern"; the adaption of Dutch Catholicism to modern Dutch society 1920-1960' *Bijdragen, International Journal in Philosophy and Theology* 67:1 (2006) 34-41.
- Spoormans, H., *Met uitsluiting van voorregt; Het ontstaan van de liberale democratie in Nederland* (Amsterdam 1988).
- Streek, van der H., Napel, ten P., Kersbergen van K., e.a., *Geloven in macht: De christen-democratie in Nederland* (Amsterdam 1993).
- Stuurman, S., *Verzuiling, Kapitalisme en Patriarchaat* (Nijmegen 1983).
- Verwey-Jonker, H., *De Vrouw en het Nationaalsocialisme* (Assen 1937).
- Veldhuizen, van A.P., *De Partij; over het politieke leven in de vroege S.D.A.P* (Leiden 2015).
- Wassenaar, I., *Vrouwenbladen; spiegels van een mannenmaatschappij* (Amsterdam 1976).
- White, C.L., *Women's magazines 1693-1968* (London 1970).